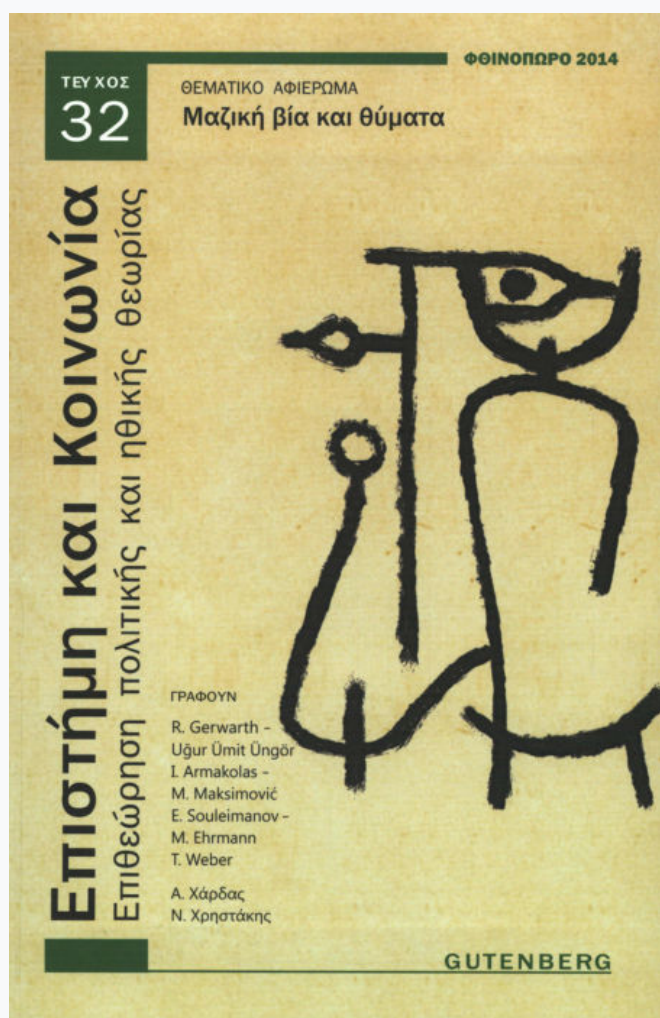

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 32 (2014)

Μαζική βία και θύματα

Αυτοκρατορική αποκάλυψη: η κατάρρευση της Οθωμανικής και της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας και η κυριαρχία της βίας στα διάδοχα κράτη

Robert Gerwarth, Ugur Ümit Ungör

doi: [10.12681/sas.563](https://doi.org/10.12681/sas.563)

Copyright © 2015, Robert Gerwarth, Ugur Ümit Ungör

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Gerwarth, R., & Ungör, U. Ümit. (2015). Αυτοκρατορική αποκάλυψη: η κατάρρευση της Οθωμανικής και της Αυστροουγγρικής αυτοκρατορίας και η κυριαρχία της βίας στα διάδοχα κράτη. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 32, 17–58. <https://doi.org/10.12681/sas.563>

*Robert Gerwarth**
*Uğur Ümit Üngör***

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ.
Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΟΟΥΓΓΡΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΒΙΑΣ ΣΤΑ ΔΙΑΔΟΧΑ ΚΡΑΤΗ

Το άρθρο εξετάζει την αποστράτευση και την κυριαρχία της βίας στα τέλη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την περίοδο αμέσως μετά το 1918 στις δύο αυτοκρατορίες, των Αψβούργων και των Οθωμανών. Πρόκειται για περιπτώσεις με ενδιαφέρουσες ομοιότητες —όπως εξάλλου και διαφορές— οι οποίες δεν έχουν αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο εκτεταμένης ιστορικής έρευνας. Από τη μία πλευρά η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώρισε περίοδο έντονης βίας εναντίον αμάχων πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Μεγάλο Πόλεμο. Από την άλλη η έκρηξη βίας που παρατηρήθηκε στην Κεντρική και στην Ανατολική Ευρώπη μετά το 1939-1941 συνδέεται στενά με τα ζητήματα που προέκυψαν από τη διάλυση της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας με την επαναχάραξη των συνόρων και τη δημιουργία κρατών χωρίς εθνική ομοιογένεια. Η βίαιη εκδίωξη και οι σφαγές οθωμανών χριστιανών κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου και μετά από αυτόν αντανακλώνονται στις εθνι-

* Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας στο University College Dublin και διευθυντής του Centre for War Studies <robert.gerwarth@ucd.ie>

** Επίκουρος καθηγητής Ιστορίας στο πανεπιστήμιο της Ουτρέχτης <u.u.ungor@uu.nl>

κές εκκαθαρίσεις που σημάδεψαν την Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Συνδέονται από το γεγονός ότι τα αίτια του βίαιου διαχωρισμού των πληθυσμών ανάγονται και στη μία και στην άλλη περίπτωση στην περίοδο του Μεγάλου Πολέμου και στα αποτελέσματά του.

Εισαγωγή

ΣΤΙΣ 31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1918 ο διοικητής του αυστρουγγρικού Στόλου της Αδριατικής, Miklos Horthy, έστειλε ένα τελευταίο τηλεγράφημα στον αυτοκράτορα Κάρολο Α' διαβεβαιώνοντάς τον για την 'ακλόνητη αφοσίωσή' του. Λίγα λεπτά αργότερα παρέδωσε τη ναυαρχίδα του στόλου του, το SMS Viribus Unitis, στο νέο νοτιοσλαβικό κράτος (την κατοπινή Γιουγκοσλαβία) εγκαταλείποντας τους τσέχους, κροάτες, πολωνούς και αυστριακούς αξιωματικούς και ναύτες του σε ένα αβέβαιο μετα-αποικιακό μέλλον. Για τον ίδιο τον Horthy όμως ο πόλεμος δεν είχε τελειώσει. Αφού οι μάχες ανάμεσα στους βασικότερους αντιπάλους του Μεγάλου Πολέμου είχαν σταματήσει, βρήκε γρήγορα έναν άλλο στόχο: την εκκαθάριση της πατρίδας του, της Ουγγαρίας, από τις επαναστατικές εκείνες δυνάμεις που υποτίθεται ότι είχαν προκαλέσει την ήττα των Αψβούργων και τη διάλυση της αυτοκρατορίας τους.

Η αντίδραση του Horthy στα τέλη του 1918 δεν ήταν πολύ διαφορετική από εκείνη του 37χρονου ταξίαρχου Mustafa Kemal που την ίδια περίπου εποχή επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη από το χαμένο πλέον μέτωπο της Παλαιστίνης. Το 1926, όταν ήταν πια γνωστός με το όνομα Atatürk και πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας, μιλούσε για την επιστροφή στην πρωτεύουσα της ηττημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κάνοντας λόγο για την αρχή της 'αποστολής' του, να μεταμορφώσει τον 'τουρκικό πυρήνα' της αυτοκρατορίας σε τουρκικό έθνος κράτος. Η 'αποστολή' αυτή θα ολοκληρωθεί μέσα από μια σειρά βίαιων συγκρούσεων και, ύστερα από την απόκρουση της ελληνικής προέλασης στην Ανατολία, με τη μεγαλύτερη εκτόπιση πληθυσμών πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Gingeras 2009: 37-54).

Στο άρθρο εξετάζονται τα αλληλοδιαπλεκόμενα ζητήματα της αποστράτευσης και της κυριαρχίας της βίας στην Αυστροουγγρική και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την περίοδο αμέσως μετά το 1918, δύο περιπτώσεις με ενδιαφέρουσες διαφορές και ομοιότητες οι οποίες δεν έχουν γίνει μέχρι τώρα αντικείμενο ιδιαίτερης ιστορικής έρευνας. Μολονότι είναι προφανές ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώρισε μια περίοδο πολύ εντονότερης βίας εναντίον αμάχων πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Μεγάλο Πόλεμο, δύσκολα μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι η βία που ξέσπασε στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, στην οποία σε μεγάλο βαθμό συμμετείχαν τα κράτη που διαδέχτηκαν την Αυτοκρατορία των Αψβούργων, μπορεί να γίνει κατανοητή χωρίς να λάβουμε υπόψη τη μεταμορφωτική επίδραση που είχαν τα τραυματικά γεγονότα των τελευταίων μηνών του 1918. Η ακραία βία που παρατηρήθηκε μετά το 1939-1941 στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη είναι πράγματι στενά συνδεδεμένη με τα ζητήματα τα οποία ανεφύησαν αλλά δεν επιλύθηκαν από την επαναχάραξη των συνόρων το 1918-1919 και τη δημιουργία διάδοχων κρατών που μόνο εθνικά ομοιογενή δεν ήσαν. Η βίαιη εκδίωξη και οι σφαγές οθωμανών χριστιανών κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου και μετά από αυτόν αντανακλώνται στις εθνικές εκκαθαρίσεις που παρατηρούνται στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το κοινό τους στοιχείο είναι ότι τα αίτια του βίαιου διαχωρισμού των πληθυσμών μπορούν να αναχθούν στην περίοδο του Μεγάλου Πολέμου και στα αποτελέσματά του.

Στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η Αυστροουγγρική και η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζονταν από πολλούς σύγχρονους παρατηρητές ως αναχρονιστικά στοιχεία της ευρωπαϊκής πολιτικής, παρά το γεγονός ότι και οι δύο είχαν προχωρήσει σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία —από πολλές απόψεις περισσότερο αυταρχική από την αυστροουγγρική Δυναδική Μοναρχία— είχε εισέλθει στη 'συνταγματική περίοδό' της το 1908, υιοθετώντας μια (εντέλει

βραχύβια) διαδικασία εκδημοκρατισμού και επέκτασης των πολιτικών δικαιωμάτων. Στην περίπτωση της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων, το *Ausgleich*¹ του 1867 είχε μετατρέψει την Ουγγαρία σε κυρίαρχο βασίλειο στο πλαίσιο της Δυναδικής Μοναρχίας (αυτονομία που όμως δεν επεκτάθηκε στις μειονότητες των Τσέχων, Πολωνών και Κροατών, για να μη μιλήσουμε για τους κατοίκους της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης, επαρχίες που είχαν προσαρτηθεί μετά το Συνέδριο του Βερολίνου, το 1878) —μια μεταρρύθμιση που ορισμένοι στην Κωνσταντινούπολη έβλεπαν το 1916 ως πρότυπο για τον μετασχηματισμό της δικής τους αυτοκρατορίας σε ένα τουρκο-αραβικό κράτος. Μολονότι ήταν *Rechtsstaat*² και πολύ λιγότερο βίαιη στην αντιμετώπιση των εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων απ' ό,τι η Οθωμανική Αυτοκρατορία, το ξέσπασμα του Μεγάλου Πολέμου και η έκρηξη των εθνικιστικών παθών οδήγησαν σύντομα την Αυστρο-Ουγγαρία στην υιοθέτηση κατασταλτικών μέτρων, ιδιαίτερα ενάντια στους Νοτιοσλάβους, τους Ουκρανούς και τους εβραίους. Μέτρα που κατέληξαν όχι μονάχα σε βιαιότητες ενάντια στον άμαχο πληθυσμό στη Σερβία (όπως στο Šabac στις 17 Αυγούστου 1914 ή στη Lješnica δύο μέρες αργότερα), αλλά και κατά αυστριακών ή ούγγρων πολιτών στη Βοϊβοδίνη και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Οι υποψίες για τις 'αναξιόπιστες' μειονότητες και οι φόβοι για μια πέμπτη φάλαγγα στα μετόπισθεν του αυστριακού στρατού οδήγησαν στην εκτέλεση περίπου 30.000 πολιτών (ανάμεσά τους και γυναίκες), ύποπτων για κατασκοπία υπέρ του τσαρικού στρατού στη Γαλικία. Η προληπτική καταστολή περιλάμβανε ακόμη τη φυλάκιση 10.000 Σέρβων, Ιταλών και Ουκρανών, καθώς και την παραπομπή στο στρατοδικείο αρκετών χιλιάδων Τσέχων, Ουκρανών, Σέρβων, Σλοβένων και Ιταλών, πολλοί από τους οποίους καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν (Angelow 2012: 183).

Είναι βεβαίως αλήθεια πως ακόμη και αυτές οι μεγάλης κλίμακας βιαιότητες δεν μπορούν να συγκριθούν με όσα συνέ-

1. Ο αυστρο-ουγγρικός συμβιβασμός [Σ.τ.Μ.].

2. Κράτος δικαίου [Σ.τ.Μ.].

βησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον πόλεμο. Στα πενήντα χρόνια που ακολούθησαν την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος της δεκαετίας του 1870, η Οθωμανική Αυτοκρατορία γνώρισε μορφές βίας που προοιωνίζονταν πολλές από τις εθνοτικές συγκρούσεις που επρόκειτο να κάνουν ξανά την εμφάνισή τους με μεγαλύτερη σφοδρότητα μετά τον Μεγάλο Πόλεμο. Την αποδιάθρωση των οθωμανικών κτήσεων στα Βαλκάνια από το 1870 και μετά ακολούθησε η ανάδυση ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες επιθετικά ασταθών νέων κρατών, που επαγγέλλονταν πολιτικές εθνοτικού αποκλεισμού, κρατών που εποφθαλμιούσαν το ένα το άλλο, ενώ ταυτόχρονα υφίσταντο την παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων, την αυτονομιστική τρομοκρατία και την εθνοτική βία. Οι εξεγέρσεις ενάντια στην οθωμανική κυριαρχία στην Ερζεγοβίνη, τη Βοσνία, τη Βουλγαρία, τη Σερβία και το Μαυροβούνιο στα 1875-76 κατεστάλησαν με αγριότητα —που προκάλεσε αγανάκτηση σε ολόκληρη την Ευρώπη— από τους Οθωμανούς, οι οποίοι μετατράπηκαν με τη σειρά τους σε θύματα μαζικής βίας και διωγμών κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων του 1912-13. Στα εμπόλεμα βαλκανικά εδάφη παραστρατιωτικές ομάδες που είχαν τη μορφή αντισοβιετικού αντάρτικου, οι σέρβοι, έλληνες και βούλγαροι κομιτατζήδες, προοιωνίζονταν μορφές πολιτικής βίας που θα κυριαρχούσαν σε ολόκληρη την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη μετά το 1917-18. Από αυτή την άποψη τουλάχιστον οι μεταπολεμικές συγκρούσεις στην Κεντρική, Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, όπως και στη Μικρά Ασία, δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπίζονται μονάχα ως αποτέλεσμα του Μεγάλου Πολέμου ή της επίδρασης της ήττας. Στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η βία που ξέσπασε μετά το 1918 είχε μακρά προϊστορία, αποτελούσε συνεπώς μέρος ενός ευρύτερου κύκλου ο οποίος προηγήθηκε και διήρκεσε περισσότερο από τον Μεγάλο Πόλεμο. Με το πλεονέκτημα της εκ των υστέρων γνώσης πολλοί τούρκοι ιστορικοί χαρακτήρισαν ολόκληρη την περίοδο 1912-1923 ‘δεκαετή πόλεμο’ [on yillik harb], ενώ για τους σέρβους εθνικιστές το ‘1914’ δεν σημαίνει τίποτα παραπάνω από μια ακόμα χρονιά ένοπλου αγώνα. Ελά-

χιστη ή καμία διαφοροποίηση δεν γίνεται ανάμεσα στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-13), τον Α΄ Παγκόσμιο και, στην Τουρκία, τον ‘Απελευθερωτικό Πόλεμο’ [Kurtuluş Savaşı] του 1919-22 που ακολούθησε. Για τους τούρκους εθνικιστές κοινό στοιχείο αυτών των πολέμων ήταν η ‘σωτηρία’ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία μαχόταν για την ίδια της την ύπαρξη. Επιπλέον η μαζική σφαγή του Μεγάλου Πολέμου και η υποσχεση του Ουίλσον για δημιουργία ομοιογενών εθνικών κρατών πάνω στα ερείπια των ‘φυλακών των λαών’ όξυνε αναμφίβολα την αγριότητα των συγκρούσεων, όπως και μια σειρά ‘εξεγέρσεων’ των πρώην υπηκόων της Οθωμανικής και της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας —μεταξύ των οποίων Ούγγροι, Κροάτες και Σλοβένοι (1918-19), Έλληνες του Πόντου (1920), Κιρκάσιοι και Αλβανοί στις νότιες ακτές της Θάλασσας του Μαρμαρά (1920) και κούρδοι σουνίτες στο Ντιγιάρμπακιρ στα μέσα της δεκαετίας του 1920— που υποκινήθηκαν από πρώην αξιωματικούς και στρατιώτες. Με τη διάλυση των αυτοκρατορικών δυναστειών νέες μορφές επιθετικού εθνικισμού έκαναν την εμφάνισή τους στο μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Καθώς ο Μεγάλος Πόλεμος κατέστρεψε τις αυτοκρατορίες των Αψβούργων και των Οθωμανών, άφησε πίσω του μεγάλες εμπόλεμες ‘μεθοριακές ζώνες’, εδάφη όπου βασίλευε η αναρχία, με ακαθόριστη κρατική κυριαρχία (Bloxham 2009: 81). Πολλές από τις ‘εξεγέρσεις’ αυτές κατεστάλησαν με απίστευτη αγριότητα, ιδιαίτερα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι σκοτώθηκαν, πολλοί περισσότεροι εκδιώχθηκαν και εκατοντάδες χωριά εξαφανίστηκαν από προσώπου γης. Σε πολλές περιοχές της Αυστροουγγαρίας η μετάβαση από την αυτοκρατορική διοίκηση σε εκείνη των διάδοχων εθνικών κρατών υπήρξε συγκριτικά ομαλότερη και συνοδεύτηκε μονάχα από πράξεις βανδαλισμού απέναντι στα σύμβολα της παλιάς τάξης. Αυτό συνέβη ιδιαίτερα στα αυτόνομα εδάφη του στέμματος, όπου η διοίκηση βρισκόταν ήδη σε ‘εθνικά’ χέρια. Σε εθνοτικά μεικτές ή αμφισβητούμενες περιοχές όμως, όπως η αυστριακή Σιλεσία, η νότια Κρινθία, η δυτική Ουγγαρία, το Τέσεν, η Γαλικία ή το Βανάτο,

η βία ήταν πολύ συχνότερη και περισσότερο εκτεταμένη. Στην εθνοτική βία έρχονταν συχνά να προστεθούν η επαναστατική και η αντεπαναστατική βία, ιδιαίτερα στη Γαλικία και την Ουγγαρία όπου οι κομμουνιστές υπό τον Béla Kun προσπάθησαν να μιμηθούν το παράδειγμα της μπολσεβίκικης επανάστασης στη Ρωσία. Εδώ όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης συνυπήρχαν δύο ανταγωνιστικά επαναστατικά προγράμματα: αυτά της εθνικής και της κοινωνικής επανάστασης. Ενώ το δεύτερο ακολουθούσε το κλασικό μοντέλο των οδοφραγμάτων του 19ου αιώνα, με δύο αντιμαχόμενες πλευρές που συγκρούονται στο όνομα αντίπαλων ιδεολογιών, η εθνοτική βία που συνόδευε τις εθνικές επαναστάσεις ήταν πιο σύνθετη και πολύ πιο διάχυτη. Η διακοινοτική βία ανάμεσα σε αντίπαλες εθνοτικές ομάδες ήταν φαινόμενο κοινό όχι μονάχα στη μεθόριο της αυτοκρατορίας των Αψβούργων αλλά και στα πρώην οθωμανικά εδάφη, όπου διαφορετικοί πρωταγωνιστές διεκδικούσαν ή επιζητούσαν να προστατεύσουν το 'εθνικό' έδαφος. Έτσι η μεταπολεμική βία στα διάδοχα κράτη εμφανίστηκε κυρίως στις εθνοτικά διαφοροποιημένες μεθοριακές περιοχές της κατακερματισμένης Αυστροουγγρικής και Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπου αυστριακές, ουγγρικές, ουκρανικές, σλοβένικες, κροατικές, τουρκικές, ελληνικές, κουρδικές και αρμενικές πολιτοφυλακές ατάκτων, 'εθνικοποιημένες' από την κατάρρευση της Αυτοκρατορίας και τις αλλαγές των συνόρων που μόλις είχαν επιβληθεί, πολεμούσαν ενάντια σε εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς για εδαφικό έλεγχο, υλικά κέρδη ή ιδεολογική επικράτηση. Σε αυτές τις εθνοτικά διαφορετικές διαφιλονικούμενες συνοριακές περιοχές η στρατιωτική σύγκρουση συνεχίστηκε χωρίς διακοπή, παίρνοντας συχνά ανορθόδοξες μορφές, συνήθως ακόμη πιο σκληρές από την περίοδο του Μεγάλου Πολέμου, καθώς οι αυτοργικοί τους δεν 'περιορίζονταν' πλέον από την παραδοσιακή στρατιωτική πειθαρχία. Η ίδια η βία ακολούθησε μια νέα λογική, που προεικόνιζε το μέλλον, το είδος εκείνο της πολεμικής τακτικής ενάντια σε 'εχθρικούς πληθυσμούς' που χαρακτήρισε τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στόχος δεν ήταν πλέον η νίκη κατά του αντιπάλου στρατού αλλά η εκδίωξη, η

μόνιμη καταστολή, ακόμη και ο αφανισμός του ‘εσωτερικού εχθρού’. Η σωτηρία του τουρκικού, του αυστριακού και του ουγγρικού έθνους θα έλθει μέσα από τη λυτρωτική εκκαθάριση των πάσης φύσεως ‘εσωτερικών εχθρών’.³

Η κυριαρχία της βίας στις μετα-αυτοκρατορικές κοινωνίες της Κεντρικής και της Νότιας Ευρώπης, η προέλευση, οι εκδηλώσεις και οι κληρονομίες της θα εξεταστούν εκτενέστερα στη συνέχεια. Στόχος είναι ειδικότερα η ανάλυση του τρόπου με τον οποίο οι αυστριακοί, μαγυάροι και οθωμανοί βετεράνοι και μέλη της λεγόμενης πολεμικής νεολαίας πραγματοποίησαν την επώδυνη μετάβαση από τον πόλεμο στην ειρήνη και πώς η αναζήτηση εκ μέρους τους ενός μεταπολεμικού προγράμματος που να δικαιώνει τις πολεμικές τους θυσίες βρήκε έκφραση στις απόπειρες ‘εκκαθάρισης του έθνους’ από κοινωνικά και εθνοτικά στοιχεία που θεωρούνταν εμπόδια στην ‘εθνική αναγέννηση’.

Η αποστράτευση και οι εχθροί της: παραστρατιωτικοί μαχητές

Η μεταβατική περίοδος 1918-19, που σημαδεύεται από την τραυματική εμπειρία της ήττας και του εδαφικού κατακερματισμού, είχε πολύ διαφορετικές επιπτώσεις στη γενιά του πολέμου, τους νεαρούς άνδρες στη Γερμανία, την Αυστρία, την Ουγγαρία και την Τουρκία: η αντίδραση στον πόλεμο και την ήττα ποίκιλλε από τη συνειδητή αποχή από την πολιτική μέχρι τον αγωνιστικό πασιφισμό ή τη βίαιη άρνηση της νέας πραγματικότητας και της ‘κουλτούρας της ήττας’⁴ στη μεταπολεμική Ευρώπη. Ενώ η τεράστια πλειονότητα των περίπου 7 εκατομμυρίων αυ-

3. Πέρα από τη ρατσιστική πλευρά, οι ομοιότητες με τον μεσοπολεμικό αντισημιτισμό στην Ευρώπη δεν μπορούν να παραγνωριστούν. Για τον ‘λυτρωτικό αντισημιτισμό’ βλ. Friedländer 1997: 74, 86-7. ‘Η εξιλέωση θα έλθει με τη μορφή της απελευθέρωσης από τους εβραίους —με τον διαγισμό, ίσως με την εκμηδένισή τους’ (η έμφαση του γράφοντος).

4. Για τον όρο βλ. Schivelbusch 2003.

στρούγγρων βετεράνων και του 1,9 εκατομμυρίου Οθωμανών που επέζησαν επέστρεψαν στην ειρηνική ζωή τον Νοέμβριο του 1918, δεκάδες χιλιάδες πρώην κληρωτοί δεν ακολούθησαν. Αυτοί αποτελούσαν μια μικρή αλλά εξαιρετικά ενεργητική μειονότητα βετεράνων αποφασισμένων να επιλύσουν τα προβλήματα της μετα-αυτοκρατορικής εθνικής συγκρότησης διά της βίας. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν πρώην κληρωτοί του στρατού των Αψβούργων, που τώρα βρέθηκαν οργανωμένοι σε παραστρατιωτικές ομάδες, όπως η Τσεχική Λεγεώνα, η αυστριακή Heimwehr ή τα ουγγρικά Freikorps, όπως και χιλιάδες σκληροτράχηλοι Νεότουρκοι παραστρατιωτικοί της 'Ειδικής Οργάνωσης' της πολεμικής περιόδου, που πλέον εντάχθηκαν στη μυστική οργάνωση 'Φρουρά' [Karakol] και έβαλαν τα θεμέλια της μεταπολεμικής αντίστασης στην κεντρική Ανατολία. Πολλοί από αυτούς ήταν απόστρατοι αξιωματικοί του οθωμανικού στρατού, άλλοι ήταν λησταντάρτες, κοινοί εγκληματίες ή αυτοαποκαλούμενοι 'πατριώτες', συχνά χωρίς προηγούμενη πολεμική εμπειρία (Gingeras 2009: 70).

Τον Οκτώβριο του 1918 η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέστη συντριπτική ήττα, καθώς έσπασαν όλες οι γραμμές του μετώπου και ο στρατός της κατέρρευσε. Στις 30 Οκτωβρίου οι αντίπαλοι υπέγραψαν ανακωχή που προέβλεπε την άνευ όρων παράδοση των Οθωμανών (Keegan 1998: 415, Zürcher 1998). Σύμφωνα με τις περισσότερες μαρτυρίες την ίδια κιόλας νύχτα οι οκτώ άνδρες, ηγέτες της Επιτροπής Ένωσης και Προόδου (ΕΕΠ) έκαψαν μερικά από τα πιο απόρρητα ντοκουμέντα, διέλυσαν την Επιτροπή ως πολιτικό κόμμα και κατέφυγαν στην Οδησό (Aydemir 1972: 497). Το φιλελεύθερο Κόμμα Ελευθερίας και Συνεργασίας έκανε την εμφάνισή του στην πολιτική σκηνή και κυβέρνησε την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια της ανακωχής (1918-1923) (Tunaya 1997a: 29-61). Οι φιλελεύθεροι από την πρώτη στιγμή ακολούθησαν την αντίθεση πολιτική από την ΕΕΠ: οι εκτοπισμένοι Αρμένιοι και Κούρδοι ενθαρρύνονταν να επιστρέψουν στα σπίτια τους και τα ορφανά μπορούσαν να ξαναγυρίσουν στις οικογένειές τους. Η ελευθερία του Τύπου υπήρξε μία από τις άμεσες συνέπειες της κα-

τάρρευσης του καθεστώτος της ΕΕΠ: οι εφημερίδες άρχισαν να ασχολούνται με θέματα που έως τότε θεωρούνταν ταμπού. Η άνοδος του κεμαλισμού όμως σταμάτησε αυτήν την ανανεωτική εξέλιξη εν τη γενέσει της.

Η ΕΕΠ τυπικά αυτοδιαλύθηκε το 1918. Παρ' όλα αυτά τμήματα του κόμματος συνέχισαν να λειτουργούν με άλλο όνομα και κατάφεραν να πείσουν τον Μουσταφά Κεμάλ να αναλάβει την οργάνωση της αντίστασης στην Ανατολία. Μεταπολεμικά τα μέλη αυτά της ΕΕΠ που αποδέχτηκαν την εξουσία του Μουσταφά Κεμάλ έγιναν ηγετικά στελέχη του Λαϊκού Δημοκρατικού Κόμματος [CHP]. Η νεκρανάσταση αυτών των 'νεο-νεο-τουρκικών' ελίτ οδήγησε σταδιακά στην εδραίωση μιας μοντέρνας μεσοπολεμικής δικτατορίας (Zürcher 1984, Dumont 1984, Akural 1979, Hanioglu 1997). Με αυτήν την έννοια ο ελληνο-τουρκικός και ο αρμενοτουρκικός πόλεμος (1919-1923) μπορούν να αντιμετωπιστούν ως μετασεισμοί της εκστρατείας εθνικής εκκαθάρισης και εκδίωξης των χριστιανών από την Ανατολία. Εξαιτίας της αντίστασης των Νεότουρκων στη συνθήκη ειρήνης η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπισε δύο μείζονα προβλήματα σε αυτή τη μεταβατική περίοδο: αφενός τη διάσπαση της κρατικής κυριαρχίας και τον αγώνα εξουσίας ανάμεσα στους Νεότουρκους της Άγκυρας και τους αντιπάλους τους της Κωνσταντινούπολης και αφετέρου την αποσχιστική απειλή ενός ανεξάρτητου αρμενικού και κουρδικού κράτους. Με διαφορετικό τρόπο και τα δύο αυτά προβλήματα αποτελούσαν μείζονα κίνδυνο για την ακεραιότητα του κράτους και θα συντελούσαν στην πρόκληση μαζικής βίας κατά την περίοδο 1918-1923, αλλά και αργότερα.

Ο 'Απελευθερωτικός Πόλεμος' [istiklâl Harbî], όπως τον αποκαλούσε το κεμαλικό κίνημα, μπορεί να αντιμετωπιστεί ως προσπάθεια απόκρουσης της ξένης (περιλαμβανομένης και της ελληνικής) κατοχής στην Ανατολία. Όμως στο εσωτερικό ήταν ταυτόχρονα συνέχιση της πολιτικής της περιόδου του πολέμου, των διωγμών και των κατατρεγμών όλων των οθωμανών χριστιανών, περιλαμβανομένων και των Αρμενίων, αλλά και των κούρδων αλεβιτών. Ο Mustafa Kemal πασάς ανέλαβε

την ηγεσία όταν ο Ahmed İzzet πασάς απέρριψε ανάλογη πρόταση της ΕΕΠ. Το κίνημα στην πραγματικότητα ταυτίστηκε με την ΕΕΠ, ειδικά στο εσωτερικό όπου ο αγώνας χρηματοδοτούνταν από τους τούρκους nouveaux riches: κτηματίες, βιοτέχνες, αξιωματικούς και διάφορους κρατικούς υπαλλήλους που είχαν κάνει περιουσία με τη γενοκτονία. Ενόπλους προσέφεραν συμμορίες ατάκτων και παραστρατιωτικοί όπως οι Topal Osman, Deli Halit, ipsiz Recep, Dayı Mesut και Yahya Kaptan, που είχαν καταδικαστεί από τα δικαστήρια της Ισταμπούλ για σφαγές (Akçam 1999: 535-549).

Η διάσταση ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα προκαλούσε σύγχυση στους τοπικούς αξιωματούχους. Για παράδειγμα τον Ιούνιο του 1919 ο αναπληρωτής κυβερνήτης του Ντιγιάρμπακιρ Mustafa Nadir βρέθηκε απέναντι σε δύο κυβερνήσεις που του έδιναν αντιφατικές οδηγίες. Στις 21 Ιουνίου ο Μουσταφά Κεμάλ τον διέταξε να αποστείλει αναφορά για τις στρατιωτικές δυνάμεις της περιοχής του. Ο Ναντίρ παρέπεμψε τη διαταγή στην κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης ζητώντας οδηγίες για το τι να κάνει. Η Κωνσταντινούπολη απάντησε: 'Ο Μουσταφά Κεμάλ πασάς έχει αποταχθεί και το κίνημά του είναι παράνομο. Συνεπώς οι διαταγές του πρέπει να αγνοηθούν. Αναφέρατε αμέσως ποιος ο σκοπός του Συνεδρίου του Ερζερούμ'.⁵ Ήταν όμως πολύ αργά για επιπλήξεις: το Συνέδριο του Ερζερούμ που συγκλήθηκε από τους τούρκους εθνικιστές απέρριψε το τελεσίγραφο της Συνθήκης των Σεβρών, όπως και κάθε εξωτερική επέμβαση στην αυτοκρατορία. Οι αδιέξοδες σχέσεις Άγκυρας-Κωνσταντινούπολης οδηγήθηκαν σε ρήξη όταν το αναγεννημένο νεοτουρκικό κίνημα μονοπώλησε επιδέξια τη χρήση βίας και στη συνέχεια κατάφερε να γίνει αποδεκτό από τις δυτικές χώρες ως νόμιμη κυβέρνηση της Τουρκίας. Η διαπάλη για την εξουσία ανάμεσα στην Άγκυρα και την Κων-

5. Mustafa Nadir προς Υπουργείο Εσωτερικών, 21 Ιουνίου 1919, Υπουργείο Εσωτερικών προς επαρχία Diyarbekir, 9 Ιουλίου 1919, και κυβερνήτης Faik Ali προς Υπουργείο Εσωτερικών, 12 Ιουλίου 1919, όπως παρατίθενται στο Nadi 1978: 95, 107-8.

σταντινούπολη επιλύθηκε διά της βίας. Η Κωνσταντινούπολη αποπειράθηκε να χρησιμοποιήσει τα δικαστήρια ως πολιτικό εργαλείο προκειμένου να απαλλάξει την οθωμανική πολιτική ζωή από τους Νεότουρκους, οι οποίοι με τη σειρά τους κατέφυγαν στη δοκιμασμένη μέθοδο των πολιτικών δολοφονιών εναντίον της Αριστεράς, των φιλελευθέρων και των συντηρητικών.

Η σχέση ανάμεσα στους Νεότουρκους και το οθωμανικό-τουρκικό κομμουνιστικό κίνημα σημαδεύτηκε εξ αρχής από έλλειψη εμπιστοσύνης και ανταγωνισμό. Η ΕΕΠ αντιμετώπισε τους κομμουνιστές με χλεύη και καχυποψία, προσπαθώντας να τους περιθωριοποιήσει και να τους φιμώσει.⁶ Στις αρχές του 1921 ο Mustafa Suphi (1883-1921), ιδρυτής του Τουρκικού Κομμουνιστικού Κόμματος, ταξίδευε από το Μπακού στο Ερζερούμ με 14 συντρόφους του. Στο Ερζερούμ ο στρατηγός Kâzım Karabekir τους συμβούλεψε να ξαναγυρίσουν στο Μπακού, με τη δικαιολογία ότι γίνονταν 'λαϊκές διαδηλώσεις' εναντίον τους και ότι ο Suphi κινδύνευε να τον πιάσουν και να τον γελοιοποιήσουν, περιφέροντάς τον καθισμένο ανάποδα πάνω σε ένα γαίδαρο. Καθώς δεν μπορούσαν να μπουν στην πόλη, οι απογοητευμένοι κομμουνιστές στάλθηκαν στην Τραπεζούντα. Αλλά και στην Τραπεζούντα οι ντόπιοι Νεότουρκοι είχαν οργανώσει 'λαϊκές διαδηλώσεις' και έτσι ανέβασαν τον Mustafa Suphi σ' ένα πλοίο για το Μπατούμι. Τη νύχτα της 29ης Ιανουαρίου 1921 ο οπλαρχηγός των Νεότουρκων καπετάν-Yahya με ένα τάγμα θανάτου σκότωσαν με μαχαίρια τους 15 κομμουνιστές και πέταξαν τα πτώματά τους στη θάλασσα (Erdem 1999: 219 κ.ε.).

Παρόμοια τύχη είχε και ο οθωμανός φιλελεύθερος δημοκράτης Ali Kemal (1867-1922), χαρισματικός συγγραφέας και διανοούμενος σπουδαγμένος στο Παρίσι, τη Γενεύη και την Κωνσταντινούπολη, ο οποίος είχε διωχθεί από τον σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ Β' για τις πολιτικές του απόψεις.⁷ Οι σχέσεις του με το νεοτουρκικό κόμμα, στο οποίο ασκούσε έντονη κριτική για τον

6. Για την τουρκική Αριστερά αυτής της περιόδου βλ. Tunçay 1978.

7. Ο Ali Kemal Bey ήταν εκ πατρός παππούς του βρετανού πολιτικού Stanley Johnson και προπάππος του νυν δημάρχου του Λονδίνου Boris Johnson.

ριζοσπαστικό ιακωβινισμό και τον τούρκικο εθνικισμό του, ήταν τεταμένες. Όταν ξέσπασε ο Μεγάλος Πόλεμος οι Νεότουρκοι απαγόρευσαν την εφημερίδα του, την *Peyam*, τον απέκλεισαν από την πολιτική και τον έθεσαν υπό παρακολούθηση. Μετά τον πόλεμο ο Ali Kemal δημοσιοποίησε τα εγκλήματα των Νεότουρκων, ιδιαίτερα τη μαζική βία εναντίον των αμάχων και την καταλήστευση των περιουσιών τους, ενώ κατήγγειλε το κεμαλικό κίνημα και τον ίδιο τον Μουσταφά Κεμάλ σαν συνεχιστές του Νεοτουρκικού κόμματος (Çukurova 1999). Στις 4 Νοεμβρίου 1922 μέλη της Ειδικής Οργάνωσης απήγαγαν τον Ali Kemal από το φημισμένο Ξενοδοχείο Τοκατλιάν στην Κωνσταντινούπολη, με το πρόσχημα ότι επρόκειτο να δικαστεί στην Άγκυρα για εσχάτη προδοσία. Τον παρέδωσαν σε ένα από τα ‘γεράκια’ των Νεότουρκων, τον Sakallı Nurettin πασά (1873-1932) στη Νικομήδεια. Δύο μέρες αργότερα νεαροί παραστρατιωτικοί του Nurettin ξυλοκόπησαν τον Ali Kemal μέχρι θανάτου με μεγάλα σφυριά, έσυραν το γυμνό του κορμί στους δρόμους της πόλης μέρα μεσημέρι και τελικά το κρέμασαν σε κοινή θέα από έναν φανοστάτη στον σιδηροδρομικό σταθμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι δολοφόνοι κρέμασαν πάνω στο άψυχο σώμα του την επιγραφή ‘Artin Kemal’, ένας ρατσιστικός υπαινιγμός ότι το όνομά του ήταν αρμένικο (Akkaymak 1994: 64 κ.ε.).

Μέσα σε λίγα χρόνια οι Νεότουρκοι είχαν δολοφονήσει το μεγαλύτερο μέρος της κομμουνιστικής ηγεσίας, τον υποστηρικτή της συνταγματικής μοναρχίας και μεταρρυθμιστή διάδοχο του θρόνου Yusuf Izzettin και τον διαπρεπέστερο φιλελεύθερο διανοούμενο της χώρας, καταφέροντας ισχυρά πλήγματα στους αντιπάλους τους σε όλες τις πτέρυγες του πολιτικού φάσματος. Πολύ περισσότερες ήταν οι δολοφονίες στις ελληνικές κοινότητες. Συνολικά πάνω από 70.000 άνθρωποι έχασαν με βίαιο τρόπο τη ζωή τους στην Τουρκία κατά τη διάρκεια της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας.⁸

8. Δεν υπάρχουν αξιόπιστες στατιστικές για τις μεταπολεμικές σφαγές των Κούρδων, κατά προσέγγιση ωστόσο οι αριθμοί περιλαμβάνουν 5.000 θανάτους το 1921, 15.000 το 1925, 10.000 το 1930 και 40.000 το 1938.

Το επίπεδα της βίας την ίδια περίοδο στην Αυστρία και την Ουγγαρία ήταν πολύ χαμηλότερα: ενώ στην Ουγγαρία στα 1919-20 σκοτώθηκαν περίπου 1.500 άνθρωποι, οι περισσότερες από τις 859 πολιτικές δολοφονίες στη μεσοπολεμική Αυστρία σημειώθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1930 και όχι αμέσως μετά τον πόλεμο.⁹ Προκειμένου να ερμηνευθεί η σχετική αδράνεια της αυστριακής Δεξιάς την περίοδο αμέσως μετά το 1918, πρέπει να ληφθούν υπόψη δύο παράγοντες (Boyer 2003): πρώτον η εμφανώς περιορισμένη δραστηριοποίησή της (περιορισμένη σε σύγκριση με την κατάσταση στην Ουγγαρία και πολύ περισσότερο σε σύγκριση με την Τουρκία) οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ύπαρξη μιας ισχυρής στρατιωτικοποιημένης Αριστεράς, ιδιαίτερα της *Volkswehr* και της ένοπλης φρουράς του σοσιαλιστικού κόμματος, της *Schutzbund*.¹⁰ Στο Τυρόλο για παράδειγμα 12.000 άνδρες της *Heimwehr*, της αυστριακής εθνικιστικής και αντικοινοβουλευτικής παραστρατιωτικής οργάνωσης, τα δύο τρίτα των οποίων ήταν οπλισμένοι, βρίσκονταν αντιμέτωποι με περίπου 7.500 μέλη της *Schutzbund* το 1922 (Lösch 1986: 162). Οι δύο πλευρές εξισορροπούσαν η μία την άλλη και ο αυτοπεριορισμός τους ήταν για πολλούς λόγους στρατηγική επιβίωσης, καθώς η νίκη σε έναν ενδεχόμενο εμφύλιο πόλεμο κάθε άλλο παρά σίγουρη ήταν (Botz 1985: 16). Έτσι καθ' όλη τη δεκαετία του 1920, και οι δύο πλευρές περιορίζονταν σε συμβολικές επιδείξεις στρατιωτικής ισχύος, όπως οι ως επί το πλείστον μη βίαιες παρελάσεις της *Heimwehr* και της *Schutz-*

9. Ο ακριβής αριθμός των θανάτων που προκάλεσε η μεταπολεμική παραστατιωτική βία είναι ακόμη αμφιλεγόμενος. Για την Ουγγαρία ένα μέλος της κυβέρνησης Károlyi του 1918, ο Oszkár Jászi, εκτιμούσε ότι η αντεπανάσταση κόστισε τη ζωή τουλάχιστον 4.000 ανθρώπων, ο αριθμός αυτός όμως σύμφωνα με πρόσφατους υπολογισμούς μειώνεται σε 1.500. Βλ. Jászi 1924: 120, Bodo 2004: 167. Για την Αυστρία ο Gerhard Botz (1983: 237) κατέληξε στον σχετικά χαμηλό αριθμό των 859 θυμάτων πολιτικής βίας κατά την πρώτη Αυστριακή Δημοκρατία (12.11.1918-11.02.1934), όμως σε αυτόν δεν περιλαμβάνονται οι δολοφονίες που διέπραξαν οι πολυάριθμοι αυστριακοί εθελοντές που πολέμησαν στα γερμανικά *Freikorps*.

10. Επ' αυτού, με ιδιαίτερη αναφορά στο Τυρόλο, βλ. Schober 1988.

bund μέσα από το 'εχθρικό έδαφος'.¹¹ Μόνο τη δεκαετία του 1930 υπό την επίδραση της οικονομικής κρίσης και της ανόδου του ναζισμού η ισορροπία ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα διαταράχθηκε, με αποτέλεσμα να σημειωθεί έκρηξη βίας στην Αυστρία.

Κατά δεύτερον, κάτι που συχνά αγνοείται στις ιστορικές αναλύσεις για τη μεσοπολεμική Αυστρία, πολλοί από τους πιο βίαιους ακτιβιστές της Δεξιάς βρίσκονταν την περίοδο 1918-1921 ως επί το πλείστον εκτός Αυστρίας. Οι Αυστριακοί του δυσώ-
 νυμου Freikorps Oberland για παράδειγμα, μαζί με τον μετέπειτα αρχηγό της Heimwehr, Ernst Rüdiger Starhemberg, συμμετείχαν στη συντριβή της Δημοκρατίας των Συμβουλίων του Μονάχου το 1919. Κατά τη διάρκεια της τρίτης πολωνικής εξέγερσης το 1921, για να δώσουμε ένα ακόμη παράδειγμα, εθελοντές φοιτητές από το Πανεπιστήμιο του Ίνσμπρουκ συμμετείχαν στις γραμμές της Selbstschutz της Άνω Σιλεσίας ενάντια στους εξεγερμένους Πολωνούς (Gehler 1989, 1990, Falch 1997, Steinacher 1927). Στην Ουγγαρία από την άλλη η δικτατορία του Béla Kun και η ρουμανική εισβολή δημιούργησαν ένα κλίμα μέσα στο οποίο η διάθεση βίαιης αντεκδίκησης ήταν πολύ πιο πειστική και εφικτή, ιδιαίτερα μετά τη νίκη της αντεπανάστασης του Horthy.

Επιπλέον όσον αφορά τις ποιοτικές διαφορές του επιπέδου μεταπολεμικής βίας, οι παραστρατιωτικές οργανώσεις στα διάδοχα κράτη προσέλκυσαν διαφορετικούς ανθρώπους. Στην Αυστρία και την Ουγγαρία οι ηγετικές προσωπικότητες που αναμίχθηκαν στη δημιουργία και λειτουργία παραστρατιωτικών οργανώσεων της Δεξιάς ήταν πρώην αξιωματικοί που είχαν φοιτήσει και εκπαιδευθεί στις στρατιωτικές ακαδημίες της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων.¹² Στην Ουγγαρία δεν ήταν μόνο η πανίσχυρη οργάνωση βετεράνων MOVE [Ουγγρική Ένωση Εθνι-

11. Βλ. A. Krauss, 'Revolution 1918?', στο: Krauss papers, Kriegsarchiv Wien, B 60, 5e, 1.

12. Βλ. για παράδειγμα την ιδιαίτερα λεπτομερή αυτοβιογραφική αφήγηση αυτής της εκπαίδευσης στο: E. Heydendorff, 'Kriegsschule 1912-1914', Heydendorff papers στο Österreichisches Staatsarchiv, Wien, B 844/74.

κής Άμυνας] του Gyula Gömbös ή η Ένωση Εθνικής Αφύπνισης, αλλά και ο κατά πολύ ισχυρότερος ουγγρικός Εθνικός Στρατός στον οποίο κυριαρχούσαν πρώην αξιωματικοί του μετώπου. Από τους 6.568 εθελοντές που ανταποκρίθηκαν στο αρχικό κάλεσμα του Horthy, στις 5 Ιουνίου 1919, να καταταγούν στον αντεπαναστατικό Εθνικό Στρατό, οι 3.000 σχεδόν ήταν πρώην αξιωματικοί του στρατού και του ιππικού, ενώ 800 ήταν αξιωματικοί της ημιστρατιωτικής συνοριοφυλακής, της Gendarmerie. Πολλοί από αυτούς ήταν αγροτικής καταγωγής και προέρχονταν κυρίως από μεθοριακές περιοχές, όπου οι συγκρούσεις των εθνοτήτων ήταν πολύ πιο απτές απ' ό,τι σε μεγαλύτερες πόλεις, όπως η Βουδαπέστη ή το Szeged. Επιπλέον το πλήθος των προσφύγων από την Τρανσυλβανία συνέβαλε στην περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση της ατμόσφαιρας σε μια πρωτεύουσα ήδη στρατιωτικοποιημένη από την εμπειρία της επανάστασης και της πρόσκαιρης ξένης κατοχής (Kelemen 1923: 495-496).

Η μεγάλη πλειονότητα των παραστρατιωτικών τόσο στην Αυστρία όσο και στην Ουγγαρία προέρχονταν από τις μεσαίες και τις ανώτερες τάξεις.¹³ Γεννημένοι ανάμεσα στα τέλη της δεκαετίας του 1880 και τις αρχές εκείνης του 1900 οι μαχητές αυτοί ενηλικιώθηκαν στα ταραγμένα χρόνια πριν ή κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου, ο οποίος αποτέλεσε κομβική εμπειρία της εφηβείας τους. Όπως σημείωνε στα απομνημονεύματά του ο μελλοντικός ηγέτης της Heimwehr, Ernst Rüdiger Starhemberg, ο οποίος κατατάχτηκε εθελοντής το 1916, ήταν στρατιώτης 'μ' όλο μου το κορμί κι όλη μου την ψυχή. Για μένα αυτό ήταν η πραγματοποίηση των ονείρων μου, ο λόγος για τον οποίο με ανέθρεψαν!'.¹⁴

Η τόσο συχνά δοξασμένη εμπειρία της μάχης συνδεόταν αναπόφευκτα με την έννοια της 'προδοσίας' στο εσωτερικό μέ-

13. Για την Ουγγαρία βλ. Kelemen 1923: 495-496. Για την Αυστρία βλ. Wiltshceg 1985: 274-280.

14. E. R. Starhemberg, 'Aufzeichnungen des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg im Winter 1938/39 in Saint Gervais in Frankreich', Starhemberg Papers, Oberösterreichisches Landesarchiv Linz, σ. 16.

τώπο με αποκορύφωμα τις κεντροευρωπαϊκές επαναστάσεις το φθινόπωρο του 1918.¹⁵ Δικαιολογώντας την άρνησή τους να αποστρατευθούν και την απόφαση να παραμείνουν σε στρατιωτικούς σχηματισμούς και μετά τον Νοέμβριο του 1918 οι παραστρατιωτικοί μαχητές στην Αυστρία και την Ουγγαρία επικαλούνταν συχνά την τρομακτική εμπειρία της επιστροφής από το μέτωπο σε έναν ολότελα εχθρικό κόσμο αναρχίας, αποτέλεσμα της πρόσκαιρης κατάρρευσης της στρατιωτικής ιεραρχίας και της δημόσιας τάξης.¹⁶

Εξίσου σημαντική για την κινητοποίηση των βετεράνων στην Αυστρία και την Ουγγαρία υπήρξε η εμπειρία του εδαφικού κατακερματισμού. Σύμφωνα με τη συνθήκη του Σαιν Ζερμαίν, το νέο αυστριακό κράτος υποχρεώθηκε να παραχωρήσει το Νότιο Τυρόλο στην Ιταλία, τη Νότια Στυρία στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, το Feldsberg και το Böhmmzell στην Τσεχοσλοβακία, ενώ ταυτόχρονα απαγορεύτηκε η ένωσή του [Anschluss] με το γερμανικό Ράιχ, μια απόφαση που ορθά επικρίθηκε από τους πολιτικούς της μετριοπαθούς Αριστεράς και της Δεξιάς ως ωμή παραβίαση των αρχών του Ουίλσον για εθνική αυτοδιάθεση. Οι απώλειες για την Ουγγαρία ήταν ακόμη βαρύτερες: έχασε τα δύο τρίτα του προπολεμικού της εδάφους και το ένα τρίτο του πληθυσμού της σύμφωνα με τις προβλέψεις της Συνθήκης του Τριανόν.¹⁷

Η κατάσταση στην Τουρκία ήταν κάπως διαφορετική. Και εκεί η πλειονότητα των παραστρατιωτικών γεννήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1880 και ενηλικιώθηκαν στα ταραγμένα

15. Για την επιδείνωση των σχέσεων ανάμεσα στο μέτωπο και τα μετόπισθεν στις τελευταίες φάσεις του πολέμου βλ. Plaschka κ.ά. 1974, Cornwall 2000, Rauchensteiner 1993. Το ότι οι πρωταγωνιστές της επανάστασης δεν είχαν υπηρετήσει στο μέτωπο ήταν συνήθης κατηγορία που απήνθυναν οι ακροδεξιοί βετεράνοι. Βλ. για παράδειγμα Starhemberg, 'Aufzeichnungen', 21.

16. Βλ. λόγου χάρη Kozma 1933: 461, Starhemberg, 'Aufzeichnungen', 20-22.

17. Για μια γενικότερη αποτίμηση των επιπτώσεων των συνθηκών του Σαιν Ζερμαίν και του Τριανόν βλ. Evans 2007.

χρόνια που σημαδεύτηκαν από τη σταδιακή κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για τους περισσότερους οι Βαλκανικοί και ο Μεγάλος Πόλεμος ήταν η κομβική εμπειρία της ενήλικης ζωής τους. Όμως η ταξική προέλευση, η τοπική ταυτότητα και η εθνοτική τους καταγωγή ήταν κάπως διαφορετικές: οι περισσότεροι ήταν παιδιά τεχνιτών ή μικρεμπόρων και, μολονότι ήταν όλοι τους σουνίτες μουσουλμάνοι, κάποιοι ήταν Κιρκάσιοι από τον Βόρειο Καύκασο, άλλοι Μαυροθαλασσίτες κι άλλοι από τα παράλια του Αιγαίου. Επιπλέον η σχέση τους με το κράτος ήταν διαφορετική απ' ό,τι των Αυστριακών και των Ούγγρων: πολλοί οθωμανοί παραστρατιωτικοί ήταν προπολεμικά αναμειγμένοι στη ληστεία. Για παράδειγμα ο Demirci Mehmed Efe (1883-1961) συμμετείχε σε μια συμμορία στην περιοχή του Αϊδινίου προπολεμικά και ζούσε από το πλιάτσικο. Μόνο μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο αυτός και η συμμορία του στρατολογήθηκαν από τον Μουσταφά Κεμάλ για να αντιπαλέψουν την ελληνική κατοχή (Süreyya 1955: 7 κ.ε.). Το ίδιο μπορούμε να πούμε και για τον Topal Osman (1883-1923), τον οπλαρχηγό που τρομοκρατούσε τους Έλληνες και τους Αρμένιους στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας και διεξήγαγε αντάρτικες επιχειρήσεις εναντίον των Ρώσων κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πολέμου (Coşar 1971: 5 κ.ε.). Συνεπώς η δράση τους δεν μπορεί να εξεταστεί μόνο στο στενό πλαίσιο των πολεμικών συγκρούσεων αλλά πρέπει να αντιμετωπιστεί και ως μία μορφή οπλαρχηγισμού. Επιπλέον οι περισσότεροι παραστρατιωτικοί ηγέτες δεν είχαν καμία τυπική εκπαίδευση σε στρατιωτικές ακαδημίες. Για παράδειγμα ο Çerkez Ethem (1886-1948) ξεκινά την πολύ σημαντική μαρτυρία του αναφέροντας όχι την οικογενειακή του προέλευση αλλά την έλλειψη στρατιωτικής εκπαίδευσης (Ethem 1998: 7). Αν το οθωμανικό κράτος δεν είχε καταρρεύσει, το πιο πιθανό είναι ότι όλοι αυτοί θα είχαν συνεχίσει τη ληστεία. Όμως οι πόλεμοι από το 1912 και μετά διαφοροποίησαν τη δυναμική τους και τη σημασία που είχαν για την κεντρική εξουσία.

Στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η προοπτική περαιτέρω εδαφικού κατακερματισμού υπήρξε ένας επιπλέον σημαντικός παράγοντας κινητοποίησης. Η απροσχημά-

τιστη υπονόμηση της εδαφικής της ακεραιότητας από τις Μεγάλες Δυνάμεις, όπως με τη συμφωνία Sykes-Picot, προκάλεσε μια συναισθηματική έκρηξη που δόνησε τις ευαίσθητες χορδές των ταπεινωμένων στρατιωτικών και πολιτικών ελίτ απ' άκρου σ' άκρο. Έτσι η Συνθήκη των Σεβρών αποτέλεσε έναν εφιάλτη που έγινε πραγματικότητα όταν οι Σύμμαχοι κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη. Προέβλεπε τη δημιουργία ανεξάρτητης Αρμενίας, Κουρδιστάν, ελληνικής ζώνης γύρω από τη Σμύρνη και τον περιορισμό των τουρκο-μουσουλμανικών πληθυσμών σε ένα υπόλειμμα κράτους στην κεντροδυτική Ανατολία. Οι Νεότουρκοι απέρριψαν τη συνθήκη και αποσύρθηκαν στην Ανατολία, απ' όπου ο Μουσταφά Κεμάλ εξαπέλυσε το κίλημα αντίστασης (Criss 1999).

Παρόμοια ήταν η εξέλιξη και στην πρώην επικράτεια των Αψβούργων. Τουλάχιστον μέχρι το καλοκαίρι του 1919, σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και αργότερα, βετεράνοι σε όλα τα διάδοχα κράτη (πλην της Τσεχοσλοβακίας), προσπάθησαν να επιβάλουν νέα τετελεσμένα επί του εδάφους μέσω της παραστρατιωτικής δράσης, 'τετελεσμένα' τα οποία πίστευαν ότι οι διαπραγματευτές στο Συνέδριο Ειρήνης του Παρισιού δεν θα μπορούσαν να αγνοήσουν. Από τον Νοέμβριο του 1918 και μετά για παράδειγμα αυστριακοί εθελοντές συγκρούονταν με γιουγκοσλαβικές μονάδες στην Καρινθία.¹⁸

Οι αλληλοδιαπλεκόμενες εμπειρίες της ήττας, της επανάστασης και του εδαφικού κατακερματισμού συνέβαλαν στην κινητοποίηση και τη ριζοσπαστικοποίηση, ιδιαίτερα στην Αυστρία, της λεγόμενης 'πολεμικής νεολαίας', των εφήβων εκείνων που ήταν πολύ νέοι για να υπηρετήσουν στο μέτωπο και επρόκειτο να πάρουν το βάπτισμα του πυρός στα μεταπολεμικά πεδία της μάχης. Για πολλούς από αυτούς τους δόκιμους αξιωματικούς και τους εθνικιστές φοιτητές που μεγάλωσαν ακού-

18. Για την Καρινθία βλ. *Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps*, vols. 7 & 8 (1941-42) και την αυτοβιογραφική μαρτυρία του Jaromir Diakow, Österreichisches Staatsarchiv, Diakow Papers, B727. Βλ. επίσης Blasi (1996).

γοντας ιστορίες για ηρωικές αιματοχυσίες, χωρίς να μπορέσουν οι ίδιοι να ζήσουν από κοντά την ‘ατσαλένια θύελλα’, τα παραστρατιωτικά σώματα αποτελούσαν μια ευκαιρία να βιώσουν τη ρομαντική φαντασίωση του πολεμιστή. Όπως σωστά παρατηρούσε ο Starhemberg, ηγέτης της αυστριακής Heimwehr, πολλά από τα μέλη της πολεμικής νεολαίας προσπαθούσαν να αντισταθμίσουν την έλλειψη πολεμικής εμπειρίας με ‘σκληρή μιλιταριστική συμπεριφορά’, που ‘θεωρούνταν αρετή από μεγάλο μέρος της μεταπολεμικής νεολαίας’ και επηρέασε βαθύτατα την ατμόσφαιρα στους κόλπους των παραστρατιωτικών οργανώσεων μετά το 1918.¹⁹

Βετεράνοι και μέλη της πολεμικής νεολαίας συγκροτούσαν εκρηκτικές υποκοιλιότητες υπερμιλιταριστικής αρρενωπότητας, στο πλαίσιο των οποίων η βία δεν γινόταν αντιληπτή μονάχα ως μια πολιτικά αναγκαία πράξη αυτοάμυνας, προκειμένου να κατασταλούν οι κομμουνιστικές και εθνοτικές εξεγέρσεις στην Κεντρική και Νοτιοανατολική Ευρώπη, αλλά και ως θετική αυταξία, ως ηθικά ορθή έκφραση νεανικής αρρενωπότητας που διαφοροποιούσε τους μαχητές από την ‘αδιάφορη’ πλειονότητα της αστικής κοινωνίας η οποία ήταν απρόθυμη να ξεσηκωθεί ενάντια στην επανάσταση και την ήττα. Σε αντίθεση με την αναταραχή που βασίλευε γύρω τους οι πολιτοφυλακές πρόσφεραν ξεκάθαρες ιεραρχίες, μια οικεία αίσθηση του ανήκειν, νοσηματοδότηση της ζωής. Οι παραστρατιωτικές ομάδες αποτελούσαν κάστρα στρατιωτικής συντροφικότητας και ‘τάξης’ μέσα σε έναν κόσμο εχθρικό, όπως τον αντιλαμβάνονταν οι μαχητές, έναν κόσμο εθνοτικών εξεγέρσεων και κομμουνιστικών πραξικοπημάτων. Εκείνο που ένωνε τις εν λόγω ομάδες ήταν αυτό το πνεύμα απείθειας σε συνδυασμό με την επιθυμία τους να αποτελέσουν μέρος ενός μεταπολεμικού σχεδίου που θα νοσηματοδοτούσε την αλλιώτικα άσκοπη και απαξιωμένη από την ήττα εμπειρία της μαζικής σφαγής κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πίστευαν πως αποτελούσαν πυρήνες μιας ‘νέας κοινωνίας’ πολεμιστών, που αντιπροσώπευαν τις αιώνιες αξίες του έθνους και

19. Starhemberg, ‘Aufzeichnungen’, 26.

ταυτόχρονα τις νέες αυταρχικές αντιλήψεις για ένα κράτος μέσα στο οποίο αυτό το έθνος θα μπορούσε να ευημερεί (Reulecke 2001: 89 κ.ε.). Μόνο μέσα στο πλαίσιο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου πολλοί από τους νέους αυτής της γενιάς —και ανάμεσά τους εξέχουσες φυσιογνωμίες των αυστριακών SS, όπως ο Ernst Kaltenbrunner ή ο Odilo Globocnik— θα έχουν την ευκαιρία να κάνουν πράξη τις βίαιες φαντασιώσεις που έτρεφαν από το 1918. Όταν το έκαναν αυτό, οι συνέπειες ήταν πολύ πιο θανατηφόρες από τη (δομικά ανάλογη) βία που γνώρισε η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Θύματα

Στην ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία τα κύρια θύματα της μεταπολεμικής βίας ήταν οι εθνοτικά Αρμένιοι, Έλληνες και Κούρδοι που ενεπλάκησαν άμεσα —συχνά με τον πιο αποτρόπαιο τρόπο που μπορεί να σκεφτεί κανείς— σε αυτό που στην τουρκική ιστοριογραφία αποκλήθηκε 'Απελευθερωτικός Πόλεμος' [Kurtuluş Savaşı στα τουρκικά, *istiklâl Harbî* στα οθωμανικά] του 1919-1922, όρος που περιλαμβάνει τόσο τον ελληνοτουρκικό και τον αρμενοτουρκικό πόλεμο όσο και την 'εκστρατεία ειρήνευσης' των Νεότουρκων εναντίον των Κούρδων στα νέα σύνορα της μεταπολεμικής Τουρκίας.

Για τους βασανισμένους και πληγωμένους οθωμανούς Αρμένιους που επέζησαν της γενοκτονίας κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η οθωμανική συνθηκολόγηση το 1918 φάνηκε αρχικά να εγκαινιάζει μια ελπιδοφόρα περίοδο: η κυβέρνηση του σουλτάνου Μεχμέτ Στ' στην Κωνσταντινούπολη, εχθρική απέναντι στην Επιτροπή Ένωσης και Προόδου, υποσχέθηκε να δικαιώσει τους 'θηριωδώς σφαγέντες Αρμένιους, τους εξορισθέντες Άραβες, τις χήρες και τα ορφανά'.²⁰ Τα λό-

20. Για τα αποσπάσματα του λόγου του γερουσιαστή Ahmet Rıza στην οθωμανική Γερουσία, βλ. Tunaya 1997: 199.

για αυτά άρχισαν να μετατρέπονται σε έργα όταν η κυβέρνηση επέτρεψε στους χριστιανούς να επιστρέψουν στα σπίτια τους και έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι της για να γυρίσουν τα ορφανά Αρμενόπουλα στις κοινότητές τους.²¹ Επιπλέον το 1919 η κυβέρνηση υποσχέθηκε την επιστροφή της γης και των περιουσιών που είχαν κατασχεθεί στους νόμιμους ιδιοκτήτες τους.²²

Αυτή η πρόσκαιρη συμφιλίωση ωστόσο αποδείχθηκε σύντομα απατηλή: ενώ η οθωμανική αυτοκρατορική κυβέρνηση προσπαθούσε να επανασυνδέσει τους δεσμούς ανάμεσα σε Τούρκους και Αρμένιους, το νεοτουρκικό κίνημα σαμποτάριζε με κάθε τρόπο αυτήν την πολιτική. Στο εσωτερικό συνέχισαν τους διωγμούς κατά των Αρμενίων που βρίσκονταν στη δικαιοδοσία τους· στο εξωτερικό απέρριψαν τη Συνθήκη των Σεβρών και ξεκίνησαν πόλεμο εναντίον της μελλοντικής Αρμενίας. Ο τουρκοαρμενικός πόλεμος υπήρξε εξαιρετικά βίαιος. Η διαταγή του Mustafa Kemal στον Kâzım Karabekir να επιτεθεί στην Αρμενία (24 Σεπτεμβρίου 1920) περιλάμβανε τη ρητή εντολή να αγνοήσει κάθε προσφορά παράδοσης (Karabekir 1995: 1.861-3). Ο τουρκικός στρατός σάρωσε το υψίπεδο του Καρς απωθώντας όλους τους αρμένιους αμάχους και κατέλαβε το Αλεξαντροπόλ [Leninakan/Gyumri]. Στις 8 Νοεμβρίου η νεοτουρκική κυβέρνηση απέστειλε ένα άκρως απόρρητο τηλεγράφημα στο ανατολικό μέτωπο, το οποίο περιείχε διάφορες σημαντικές προβλέψεις για τη διευθέτηση του Αρμενικού Ζητήματος μια για πάντα. Πρώτον τόνιζε ότι ‘η Αρμενία είναι απαραίτητο να εκμηδενιστεί ως φυσική και πολιτική οντότητα’ [Ermenistan’ı siyaseten ve mad-detten ortadan kaldırmak elzemdir]. Κάτι τέτοιο θα απέκοπτε τους δεσμούς της με τις ανατολικές οθωμανικές επαρχίες, θα αφαιρούσε το αγκάθι από τα πλευρά μιας ‘μεγάλης μουσουλμανικής περιφέρειας’ και θα διευκόλυνε την εδαφική συνένωση

21. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Ottoman archives, Istanbul, hereafter BOA), DH.ŞFR 95/163, Ahmet İzzet προς επαρχίες, 18 Ιανουαρίου 1919.

22. BOA, DH.ŞFR 95/256, Ahmet İzzet προς επαρχίες, 26 Ιανουαρίου 1919; BOA, DH.ŞFR 96/195, Ahmet İzzet προς επαρχίες, 15 Φεβρουαρίου 1919; BOA, DH.ŞFR 96/248, Ahmet İzzet προς επαρχίες, 20 Φεβρουαρίου 1919.

της Τουρκίας με το Αζερμπαϊτζάν ή τη δημιουργία εκεί ενός ενδιαμέσου κράτους (Karabekir 1995: 1.890). Η εξέλιξη αυτή αποφεύχθηκε μόνο όταν η Αρμενία αποδέχτηκε τη σοβιετοποίηση. Ο Κόκκινος Στρατός εισήλθε στο Ερεβάν στις 29 Νοεμβρίου 1920, λίγες μέρες προτού η Άγκυρα επιβάλει τη συνθήκη του Αλεξαντροπόλ (2 Δεκεμβρίου 1920), η οποία ανέτρεπε τη Συνθήκη των Σεβρών. Στη συνέχεια η σοβιετοτουρκική συνθήκη του Καρς (13 Οκτωβρίου 1921) ολοκλήρωσε μια πολιτική διευθέτηση που θα ίσχυε για τα επόμενα εβδομήντα χρόνια.

Στη νότια Κιλικία επίσης ξέσπασαν εκ νέου βίαια επεισόδια ανάμεσα στους Τούρκους και τους Αρμένιους. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της συμφωνίας Sykes-Picot του 1916 και τους όρους της ανακωχής του Μούδρου (30 Οκτωβρίου 1918), ο Νότος καταλήφθηκε από τους Γάλλους τον Δεκέμβριο του 1918. Από τον Απρίλιο του 1919 και μετά γαλλικά και βρετανικά στρατεύματα ανέλαβαν τον αφοπλισμό στην επαρχία των Αδάνων και απέλασαν πολλά στελέχη των Νεότουρκων που αντιδρούσαν στη συμμαχική κατοχή. Δημιούργησαν επιπλέον επιτροπές διαιτησίας (στις οποίες συμμετείχαν ως μειοψηφία Τούρκοι και Αρμένιοι, με πρόεδρο κάποιον ουδέτερο: Έλληνα, Άραβα ή καθολικό) προκειμένου να διευθετήσουν τις διαφορές που προέκυπταν από τα παράπονα των επαναπατρισθέντων αρμενίων προσφύγων, η περιουσία των οποίων είχε κατασχεθεί. Στην πραγματικότητα οι γαλλικές αρχές είχαν βρεθεί μεταξύ σφύρας και άκμονος: από τη μία είχαν δώσει υποσχέσεις στους Αρμένιους, από την άλλη όμως έτρεφαν φιλοδοξίες για μακροπρόθεσμη παρουσία στην Κιλικία. Το να αποξενώσουν τον τουρκικό πληθυσμό θα ήταν επικίνδυνο και το ζήτημα των περιουσιών τους εμπόδιζε να κερδίσουν την εμπιστοσύνη του. Επιπλέον η διατάραξη των ισορροπιών θα μπορούσε να προκαλέσει προβλήματα ασφαλείας, καθώς οι Τούρκοι ίσως έπαιρναν τα όπλα για να προστατεύσουν τις περιουσίες που μόλις πρόσφατα είχαν αποκτήσει (Tachjian 2004).

Πράγματι, όταν οι Αρμένιοι άρχισαν να διεκδικούν τις περιουσίες τους, ξέσπασαν συγκρούσεις σε πόλεις και χωριά. Στο Dört Yol ομάδες ένοπλων Αρμενίων επιτέθηκαν σε Τούρκους που

είχαν εγκατασταθεί στα σπίτια τους. Χτύπησαν τους ενοίκους με ξύλα και πέτρες και, αν αντιστέκονταν, τους πυροβολούσαν. Η επιστροφή έδωσε επίσης στους Αρμενίους την ευκαιρία να διευθετήσουν επιτόπου παλιές εκκρεμότητες και να εκδικηθούν συγκεκριμένους Τούρκους που γνώριζαν ότι είχαν πάρει μέρος και είχαν πλουτίσει από τη γενοκτονία. Η βία είχε ως αποτέλεσμα οι ντόπιοι Τούρκοι να αρχίσουν κι αυτοί να οργανώνονται σε συμμορίες. Κάποιος ονόματι Osmanoglu Kara Hasan Çetin (1891-1936), ένας σκληροτράχηλος ντόπιος, τέθηκε επικεφαλής μιας παραστρατιωτικής ομάδας [çete] στην περιοχή. Το ένοπλο σώμα του είχε σφάζει Αρμενίους το 1915 και τρία χρόνια αργότερα ήταν αποφασισμένος να διατηρήσει τα κέρδη του με τη βία. Σύμφωνα με έναν τούρκο αυτόπτη, στο χωριό Ayas η αποκατάσταση είχε γίνει αρκετά δίκαια και οι Αρμένιοι είχαν επανεγκατασταθεί χωρίς αιματοχυσία. Ένας τούρκος κτηματίας ονόματι Şaban Ağa προσέφερε φιλοξενία στους Αρμενίους μέχρις ότου τα σπίτια τους ξαναγίνουν κατοικήσιμα. Ο Kara Hasan επιτέθηκε στο χωριό με τους πενήντα τσέτες του και σύμφωνα με τις μαρτυρίες ούρλιαζε: 'Χρόνια τώρα σφάζω ανθρώπους σα χασάπης [insan kasabı], δεν θα γλυτώσει κανείς σας!' Οι τσέτες μάζεψαν όλους τους χωρικούς στην πλατεία, διέταξαν τους Τούρκους να φύγουν και έσφαξαν τους Αρμενίους με στιλέτα. Τον Şaban Ağa τον σκότωσαν και πυρπόλησαν το σπίτι του επειδή βοήθούσε Αρμένιους.²³

Η βία κορυφώθηκε το 1920, όταν το κίνημα των Νεότουρκων κέρδισε μερικές αποφασιστικές μάχες στο Maraş, την Antep και την Urfa. Το Maraş, το οποίο κρατούσε ο γαλλικός στρατός και το υπερασπιζόνταν μια χούφτα αρμένιοι λεγεωνάριοι που αρνούνταν να παραδοθούν, πολιορκούνταν για τρεις εβδομάδες. Όταν ο γαλλικός στρατός, που περιλάμβανε Αλγερινούς και Σενεγαλέζους, αποφάσισε να υποχωρήσει, τα τουρκικά στρατεύματα εισήλθαν στην πόλη στις 10 Φεβρουαρίου 1920, πυρπόλησαν την αρμένικη γειτονιά και κατέσφαξαν τους 10.000 επανα-

23. Βλ. τις μαρτυρίες που περιλαμβάνονται στο Aslan 1991: 61, 79-80, 92. Για έναν κατάλογο των τσετών βλ. στο ίδιο, 102-126.

πατρισθέντες Αρμενίους.²⁴ Στα τέλη του 1920 τα στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ έλεγχαν το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής, αναγκάζοντας τη γαλλική κυβέρνηση να υπογράψει συμφωνία, στις 11 Μαρτίου και στις 20 Οκτωβρίου 1921, η οποία προέβλεπε την πλήρη αποχώρηση των Γάλλων από την Κιλικία με αντάλλαγμα οικονομικές παραχωρήσεις (Zürcher 1995: 189). Η περιοχή παραδόθηκε στα ίδια στελέχη των Νεότουρκων που οι Γάλλοι λίγους μήνες νωρίτερα είχαν συλλάβει και είχαν φυλακίσει. Με εκδικητική ορμή αυτοί οι αξιωματούχοι, ταχμένοι την εθνικιστική υπόθεση, αποτελείωσαν μέχρι την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης όσες αρμενικές κοινότητες είχαν απομείνει.²⁵ Μέχρι το 1923 δεν είχε απομείνει στην περιοχή των Αδάνων (Yeghiayan 1970: 871 κ.ε.) ούτε ένα αρμενικό σχολείο, επιχείρηση, εφημερίδα, πολιτικό κόμμα ή ενορία, πράγμα που έκανε τον Μουσταφά Κεμάλ να αναφωνήσει σε μια ομιλία του στα Άδανα στις 16 Μαρτίου 1923: 'Οι Αρμένιοι δεν έχουν κατέναντα δικαίωμα σε τούτη την εύφορη γη. Η χώρα αυτή ανήκει σε σας, τους Τούρκους. Υπήρξε τουρκική σε όλη της την ιστορία, είναι σήμερα τουρκική και θα παραμείνει για πάντα τουρκική...' (Unan 1959: 125-126).

Οι Αρμένιοι δεν ήταν τα μόνα θύματα της μεταπολεμικής βίας. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, που κορυφώθηκε με την πυρπόληση της Σμύρνης και την μεγαλύτερη 'ανταλλαγή πληθυσμών' που έγινε ποτέ πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν ακόμα πιο καταστροφικός. Ο κύκλος της βίας ξεκίνησε με την ελληνική κατάληψη της Ανατολίας, μια περιπέτεια που γέννησε η οθωμανική ήττα και η Μεγάλη Ιδέα, η ελληνική εθνικιστική φαντασίωση για την αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Ο έλληνας πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν ένθερμος υποστηρικτής της Μεγάλης Ιδέας και προώθησε με επιτυχία την 'απελευθέρωση' των οθωμανών Ελλήνων, η οποία περιλάμβανε την

24. Για τη μαρτυρία ενός αυτόπτη βλ. Kerr 1973: 99-142.

25. Βλ. τα απομνημονεύματα ενός εξέχοντα τούρκου εθνικιστή αξιωματούχου από τα Άδανα: Arikoğlu 1961: 100.

ελληνοποίηση της περιοχής και του πληθυσμού, δηλαδή την εκδίωξη ή τον βίαιο προσηλυτισμό του μη ελληνικού πληθυσμού (Zelevos 2002: 42-55). Στις 15 Μαΐου 1919 ελληνικές δυνάμεις κατέλαβαν τη Σμύρνη και προωθήθηκαν στη δυτική Ανατολία, καταλαμβάνοντας στη συνέχεια στρατηγικές τοποθεσίες και σημαντικές πόλεις, όπως το Αϊδίνι, την Προύσα και το Εσκί Σεχίρ. Ο άγριος αυτός πόλεμος προκάλεσε τη ριζοσπαστικοποίηση της βίας. Ο ελληνικός στρατός διατηρούσε αριθμητική και υλική υπεροχή, όμως η προέλαση στο εσωτερικό της Ανατολίας επιμήκυνε τις γραμμές ανεφοδιασμού και επικοινωνιών του. Κατά συνέπεια άρχισε να αναπληρώνει τα απαραίτητα εφόδια λεηλατώντας τους ντόπιους, σκοτώνοντας όσους αντιστέκονταν (Llewellyn-Smith 1973: 198 κ.ε.). Όταν πλέον το καλοκαίρι του 1921 οι εξουθενωμένοι στρατιώτες είχαν φτάσει έξω από την Άγκυρα, ο τουρκικός στρατός είχε πια το στρατηγικό πλεονέκτημα. Το αδιέξοδο ήρε ο Μουσταφά Κεμάλ, όταν διέταξε αντεπίθεση τον Αύγουστο του 1922 κοντά στο Τουμλού Μπουνάρ, η οποία στη συνέχεια οδήγησε στην ήττα του ελληνικού στρατού.

Η τουρκική αντεπίθεση υπήρξε ανελήγκτη, το ίδιο και η ελληνική υποχώρηση. Η βία των κεμαλικών στράφηκε πρώτα ενάντια στον δικό τους πληθυσμό: ίδρυσαν τα 'Δικαστήρια Ανεξαρτησίας', ένα πολιτικό εργαλείο για την τρομοκράτηση του τουρκικού πληθυσμού, προκειμένου να πειθαρχήσει πλήρως και να συνεργαστεί στην πολεμική προσπάθεια. Τα δικαστήρια αυτά επέβαλλαν εξοντωτικές ποινές τόσο σε πολίτες όσο και σε στρατιώτες (Aybars 2006). Ο ελληνικός στρατός αποκτηνωμένος και εξουθενωμένος ακολούθησε κατά την υποχώρησή του πολιτική καμένης γης. Στρατιώτες και παραστρατιωτικοί προέβησαν σε πράξεις βίας κατά του άμαχου τουρκικού πληθυσμού, όπως γενικευμένες σφαγές, ομαδικούς βιασμούς, μεγάλης κλίμακας εμπρησμούς και λεηλασίες. Μια έρευνα του Ερυθρού Σταυρού το 1921 αποκάλυψε πως

μέλη του ελληνικού στρατού κατοχής έχουν χρησιμοποιηθεί στην εξόντωση του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής [Yalova-Gemlik]. Τα καταγεγραμμένα γεγονότα —πυρπολήσεις χωριών, σφαγές, τρομοκρατία κατά των κατοίκων, συμπτώσεις ημερο-

μηνιών και τοποθεσιών— δεν αφήνουν αμφιβολίες περί αυτού. Οι ακρότητες των οποίων έχουμε καταστεί μάρτυρες ή αποδεικτικά στοιχεία των οποίων έχουμε δει ήταν προϊόν πράξεων ομάδων ατάκτων οπλισμένων πολιτών (τσετών) και οργανωμένων τμημάτων του τακτικού στρατού. Δεν έχουν υποπέσει στην αντίληψή μας περιπτώσεις όπου η στρατιωτική διοίκηση εμπόδισε ή τιμώρησε αυτά τα εγκλήματα. Αντί να διαλυθούν και να αποπλισθούν, οι ομάδες έχουν τύχει συνδρομής στις δραστηριότητές τους και έχουν συμπράξει χέρι-χέρι με οργανωμένα τμήματα τακτικών (Toynbee 1922: 285).

Ακόμη οι Νεότουρκοι έστρεψαν την προσοχή τους και στην ευαίσθητη περιοχή της ανατολικής Μαύρης Θάλασσας, στον Πόντο. Κατοικούνταν από ελληνικές κοινότητες που δεν τις είχε επηρεάσει ιδιαίτερα ο πόλεμος. Η ειρηνική αυτή περίοδος έληξε το καλοκαίρι του 1921, όταν ένοπλες ομάδες με αρχηγό τον περίφημο Topal Osman (1883-1923) ισοπέδωσαν τα ελληνικά χωριά στις ακτές του Πόντου, δολοφονώντας περίπου 11.000 κατοίκους (Fotiadis 2007).

Όμως τα χειρότερα δεν είχαν έρθει ακόμη: όταν ο στρατός του Μουσταφά Κεμάλ έκανε θριαμβευτικά την είσοδό του στη Σμύρνη, το Σάββατο 9 Σεπτεμβρίου 1922, οι ίδιοι παραστρατιωτικοί που εξολόθρευσαν τους Αρμένιους το 1915 είχαν τώρα το ελεύθερο να ‘καθαρίσουν’ την πόλη από τους οθωμανούς Έλληνες. Σε μια δραματική κλιμάκωση αυτού του ανελήτου πολέμου νεοτουρκικά τάγματα θανάτου πυρπόλησαν τις χριστιανικές συνοικίες και κυριολεκτικά πέταξαν τους Έλληνες της Σμύρνης στη θάλασσα. Περίπου 30.000 Έλληνες και Αρμένιοι σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια της μεγάλης πυρκαγιάς (Georgelin 2005: 201-226). Ο εξέχων τούρκος δημοσιογράφος και πολιτικός Falih Rifki Atay (1894-1971) έγραφε στο ημερολόγιό του: ‘Γιατί κάψαμε τη Σμύρνη; Φοβηθήκαμε άραγε ότι αν τα μέγαρα, τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια στην αποβάθρα έμεναν στη θέση τους δεν θα μπορούσαμε ποτέ να ξεφορτωθούμε τις μειονότητες; Όταν οι Αρμένιοι εκδιώκονταν στον Α’ Παγκόσμιο Πόλεμο, βάλαμε φωτιά σε κάθε αρμένικο σπίτι στις πόλεις και τα χωριά της Ανατολίας με τον ίδιο φόβο’ (Atay 1969: 325). Ο Atay

υποδείκνυε τον ‘φανατικό’, ‘δημαγωγό’ και ‘εκδικητικό’ υποστράτηγο Sakallı Nurettin Paşa ως αρχιτέκτονα της πυρκαϊγιάς. Ο Nurettin Paşa οργάνωσε και τον φόνο του Χρυσόστομου Καλαφάτη (1867-1922), του ελληνορθόδοξου μητροπολίτη Σμύρνης. Στις 9 Σεπτεμβρίου κάλεσε τον μητροπολίτη στο γραφείο του για να μιλήσουν, αντ’ αυτού όμως τον παρέδωσε στον εξοργισμένο όχλο για να τον λυντσάρει. Αφού τον ξυλοκόπησαν μέχρι θανάτου, τον πέταξαν αιμόφυρτο σε ένα σοκάκι (Milton 2008: 268-269).

Με τον ελληνοτουρκικό πόλεμο έκλεισε μια δεκαετία ακραίας βίας μεταξύ κρατών και εθνοτικών ομάδων. Στο τέλος αυτής της δεκαετίας κοινωνικής καταστροφής η οθωμανική ελληνική κοινότητα δεν ήταν παρά ένα απολειφάδι αυτού που είχε υπάρξει πριν από τον πόλεμο. Η Ελλάδα και η Τουρκία υπέγραψαν τη Συνθήκη της Λωζάννης τον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1923. Η συνθήκη προέβλεπε και νομιμοποιούσε μια τεράστια ανταλλαγή πληθυσμών: 1.500.000 Έλληνες αντηλλάγησαν με 500.000 Τούρκους. Πολλοί από τους μεν μιλούσαν τουρκικές διαλέκτους, ενώ πολλοί από τους δε είχαν μητρική τους γλώσσα τα ελληνικά. Όμως σύμφωνα με το οθωμανικό σύστημα των μιλετιών, η θρησκευτική ταυτότητα υπερίσχυσε της γλωσσικής.²⁶ Η εισροή τόσο μεγάλου αριθμού προσφύγων είχε βαθύτατες συνέπειες και για τις δύο κοινωνίες (Clark 2006). Η ανατολίτικη κουλτούρα τους χάρισε στην ελληνική κοινωνία καλλιτέχνες όπως ο Στέλιος Καζαντζίδης. Όμως το ελληνικό κράτος βρέθηκε για χρόνια σε απελπιστική κατάσταση, χωρίς να μπορεί να παράσχει ούτε αξιοπρεπή στέγαση ούτε συνθήκες υγιεινής στις εξαθλιωμένες οικογένειες, πολλές εκ των οποίων συνέχισαν για αρκετά χρόνια να πεθαίνουν από ιάσιμες ασθένειες καθ’ όλη τη δεκαετία του 1920 (Gauntlett 2003). Το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας είχε μετατραπεί στον εφιάλτη της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Ο πόλεμος γρήγορα απωθήθηκε από τη μνήμη. Ο Μουσταφά Κεμάλ τον Μάρτιο του 1922 κατήγγελλε τις ‘ωμότητες’ που διέπρατταν οι ‘έλληνες πρίγκιπες και στρατηγοί που ηδονίζο-

26. Για μια συνοπτική επισκόπηση βλ. Chrisdoulaki 2010.

νταν ιδιαίτερα με τους βιασμούς γυναικών', και συνέχισε να καταγγέλλει αυτές τις πράξεις 'καταστροφικής επιθετικότητας', τις οποίες θεωρούσε 'ασυμβίβαστες με την ανθρωπιά' και κυρίως 'αδύνατον να συγκαλυφθούν ή να διαψευστούν' (Arsan 1961: 241). Όμως μετά την εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας η ατμόσφαιρα άλλαξε και οι ηθικολογικοί τόνοι έμειναν στην άκρη. Η δεκαετία του 1930 σημαδεύτηκε από τη διπλωματική προσέγγιση Τουρκίας και Ελλάδας, καθώς οι σχέσεις βελτιώθηκαν και υπογράφηκαν μια σειρά συμφωνίες και συμβάσεις. Την εποχή που ο έλληνας πρωθυπουργός Παναγής Τσαλδάρης (1868-1936) επισκέφθηκε την Τουρκία, τον Σεπτέμβριο του 1933, ο ίδιος ο Μουσταφά Κεμάλ θα αναφερθεί στους 'έκλεκτούς έλληνες φιλοξενούμενους', με τους οποίους είχε 'φιλικές και εγκάρδιες' επαφές (Cumhuriyet 1933, İnan 1991: 162). Καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου το τουρκικό και το ελληνικό έθνος εμφανίζονταν σαν να είχαν συνυπάρξει πάντοτε με αλληλοσεβασμό και διαρκή ειρήνη.²⁷ Ακόμη και ο Βενιζέλος, που κάποτε ορκιζόταν να εξαλείψει κάθε τι το τουρκικό από την Ανατολία, πρότεινε τον Μουσταφά Κεμάλ για το Νομπέλ Ειρήνης κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην Άγκυρα το 1930 (Kiritromilides 2008: 223). Οι φιλικές διακρατικές σχέσεις, που εξυπηρετούσαν την αποδοχή των δύο χωρών και την παραμονή τους στο ευρωπαϊκό σύστημα των εθνών κρατών, πήραν το προβάδισμα από τα δεινά του παρελθόντος, χωρίς να έχει προηγηθεί καμιά σοβαρή διαδικασία επίλυσης των προβλημάτων ή συμφιλίωσης.

Στα εδάφη της πρώην Αυτοκρατορίας των Αψβούργων (με την εξαίρεση βέβαια της πρώην αυστριακής Ουκρανίας) η βία ήταν λιγότερο έντονη απ' ό,τι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρόλα αυτά, οπουδήποτε κάποιο προσωρινό κενό εξουσίας επέτρεπε στους παραστρατιωτικούς να δοκιμάσουν να πραγματοποιήσουν τις φαντασιώσεις τους για εκδίκηση και εθνοκάθαρση, το έκαναν. Στη μετεπαναστατική Ουγγαρία περίπου 75.000 άνθρωποι, που θεωρήθηκαν φιλοκομμουνιστές, φυλακίστηκαν,

27. Για μια μελέτη της ελληνοτουρκικής επαναπροσέγγισης μετά το 1923 βλ. Demirözü 2007.

ενώ 100.000 εξορίστηκαν, πολλοί από αυτούς στη Σοβιετική Ρωσία, όπου ο Στάλιν τελικά δολοφόνησε αρκετούς απ' όσους ξέφυγαν από τα τάγματα θανάτου του Horthy (Tokes 1967: 159, Borsanyi 1993).

Ανάμεσα στα κυριότερα θύματα περιλαμβάνονταν σοσιαλιστές, εβραίοι, συνδικαλιστές, που συχνά σύρονταν στα στρατόπεδα και ξυλοκοπούνταν μέχρι να χάσουν τις αισθήσεις τους. 'Σε αυτές τις περιπτώσεις', θυμόταν ο περιβόητος αρχηγός της ουγγρικής πολιτοφυλακής και για κάποιο διάστημα επικεφαλής της σωματοφυλακής του Horthy, Pál Prónay, 'διέταζα πενήντα ακόμη ραβδισμούς γι' αυτά τα φανατισμένα ανθρώπινα κτήνη, τα μεθυσμένα από τη διεστραμμένη μαρξιστική ιδεολογία' (Prónay 1963: 90). Αυτούς τους απανθρωποποιημένους ('ανθρώπινα κτήνη') και αποεθνικοποιημένους (μπολσεβίκοι) εχθρούς ο Prónay και πολλοί άλλοι μπορούσαν να τους βασανίσουν και να τους σκοτώσουν χωρίς τύψεις, γιατί οι πράξεις αυτές δικαιολογούνταν και νομιμοποιούνταν από την ιερότητα του σκοπού: τη σωτηρία του έθνους το οποίο απειλούνταν από το σοσιαλιστικό χάος και τον εδαφικό ακρωτηριασμό. Απέναντι στο παρελθόν του πολέμου και της επανάστασης οι μαχητές ήταν πεισμένοι ότι ζούσαν σε μια εποχή βίας χωρίς φραγμό, όπου τον εσωτερικό εχθρό, αυτόν που παρέβη τους κανόνες της 'πολιτισμένης' στρατιωτικής συμπεριφοράς, μπορούσαν να τον αποκρούσουν μονάχα με την ίδια ακραία βία που πίστευαν —σωστά ή όχι— ότι οι αντίπαλοί τους είχαν ασκήσει κατά τη διάρκεια της σύντομης περιόδου της 'κόκκινης τρομοκρατίας' στη Βαυαρία και στην Ουγγαρία.

Το μεταπολεμικό σχέδιο 'κάθαρσης' του έθνους από τους εσωτερικούς του εχθρούς θεωρούνταν απαραίτητη προϋπόθεση για την 'εθνική αναγέννηση', μια μορφή βίαιης ανανέωσης που θα δικαίωνε τις πολεμικές θυσίες παρά την ήττα και την επανάσταση. Ο κόσμος των παραστρατιωτικών στην Κεντρική Ευρώπη μετά τους Αψβούργους ήταν ένας κόσμος δράσης, όχι ιδεών. Συνεπώς το ενάντια σε ποιον θα κατευθυνόταν αυτή η δράση αποτελούσε ένα από τα θέματα που συζητούνταν περισσότερο στους παραστρατιωτικούς κύκλους. Για τον πρώην στρατηγό του πεζικού και αρχιστράτηγο της Στρατιάς της Ανατο-

λής της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων Alfred Krauss οι διεθνιστές ήταν οι χειρότεροι εχθροί: η 'Κόκκινη Διεθνής', η 'Μαύρη Διεθνής' (ο πολιτικός καθολικισμός) και 'πάνω απ' όλους', οι 'εβραίοι που σκοπό έχουν να επιβληθούν στους Γερμανούς'. Όλοι οι άλλοι εχθροί, ο Krauss ήταν βέβαιος γι' αυτό, ήταν πληρωμένοι πράκτορες αυτών των τελευταίων (Krauss 1920: 7-13).

Δεν προκαλεί λοιπόν έκπληξη το γεγονός ότι, δεδομένου του πόσο διαδεδομένα ήταν αυτά τα αισθήματα, οι εβραίοι, μολονότι ήταν μία μικρή μειονότητα που δεν ξεπερνούσε το 5% του αυστριακού και ουγγρικού πληθυσμού, δεινοπάθησαν περισσότερο από τη δεξιά παραστρατιωτική βία μετά τον Μεγάλο Πόλεμο. Όπως παρατηρούσε το 1922 ο Jakob Krausz, ένας εβραίος πρόσφυγας που διέφυγε την ουγγρική λευκή τρομοκρατία, 'η ένταση του αντισημιτισμού δεν μειώθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ακριβώς το αντίθετο έγινε, εκδηλώθηκε με πολύ πιο κτηνώδη τρόπο. Ο πόλεμος έκανε τους αντισημίτες πιο θηριώδεις. [...] Τα χαρακώματα πλημμύριζαν από αντισημιτικά φυλλάδια, ειδικά αυτά των Κεντρικών Δυνάμεων. Όσο η θέση τους χειροτέρευε τόσο πιο έντονη και αιμοδιψής γινόταν η αντισημιτική προπαγάνδα. Τα μεταπολεμικά πογκρόμ στην Ουγγαρία, την Πολωνία και την Ουκρανία καθώς και οι αντισημιτικές εκστρατείες στην Γερμανία και την Αυστρία επωάστηκαν στα χαρακώματα' (Krausz 1922: 17).²⁸ Όπως σωστά παρατηρεί ο Krausz, ένας από τους βασικούς λόγους για την εμφάνιση του βίαιου αντισημιτισμού στην Κεντρική Ευρώπη μετά το 1918 ήταν το γεγονός ότι οι εβραίοι είχαν γίνει ο καθρέφτης πάνω στον οποίο η παραστρατιωτική Δεξιά έβλεπε όλα αυτά τα οποία απεχθανόταν. Παραδόξως μπορούσαν να εμφανίζονται σαν ενσάρκωση μιας πανσλαβιστικής επαναστατικής απειλής από 'την Ανατολή' που απειλούσε την παραδοσιακή τάξη της χριστιανικής Κεντρικής Ευρώπης, σαν 'κόκκινοι πράκτορες' της Μόσχας και ταυτόχρονα σαν αντιπρόσωποι μιας σκοτεινής 'Χρυσής Διεθνούς' και του δυτικού εκδημοκρατισμού.

28. Βλ. επίσης Schuster 2004.

Ο αντισημιτισμός μετά το 1918 παροξύνθηκε από την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη ότι πίσω από τις επαναστάσεις του 1918-19 κρυβόταν κάποια ‘εβραϊκή συνωμοσία’. Το γεγονός ότι ο θεωρητικός καθοδηγητής των Ερυθροφρουρών Leo Rothziegel, καθώς και εξέχοντα μέλη του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος, όπως ο Victor Adler και ο Otto Bauer, ήταν εβραίοι αναφερόταν συχνά.

Στην Ουγγαρία επίσης η επανάσταση και η ‘κόκκινη τρομοκρατία’ της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου συνδέονταν στα μάτια των συντηρητικών αξιωματικών αναπόφευκτα με τους εβραίους, ιδιαίτερα με τον ηγέτη της επανάστασης Béla Kun και τον βασικό στρατιωτικό του σύμβουλο Tibor Szamuely.²⁹ Αμέσως μετά την πτώση του καθεστώτος του Béla Kun, στις αρχές Αυγούστου 1919, ο δικηγόρος Oscar Szöllösy δημοσίευσε ένα άρθρο, που κυκλοφόρησε ευρύτατα, για τους ‘Εγκληματίες της δικτατορίας του προλεταριάτου’ στο οποίο θεωρούσε τους εβραίους, τους ‘κόκκινους, αιματοβαμμένους ιππότες του μίσους’ βασιικούς υπαίτιους της κόκκινης τρομοκρατίας και κινητήρια δύναμη πίσω από τον κομμουνισμό (Szöllösy 1923: 228). Στην Ουγγαρία, όπως και στην Αυστρία, οι εβραίοι θεωρούνταν υπαίτιοι της στρατιωτικής ήττας των Κεντρικών Δυνάμεων. Σύμφωνα με τον Gyula Gömbös, μετέπειτα πρωθυπουργό της Ουγγαρίας, η ήττα ήταν άμεση συνέπεια του γεγονότος ότι η αναλογία εβραίων στον πληθυσμό της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων ήταν σημαντικά υψηλότερη (‘1:56’) απ’ ό,τι στις χώρες της Entente (‘1:227’) (Sakmyster 2006: 161).

Το να διατυπώνει κανείς δημόσια τον αντισημιτισμό του και να περηφανεύεται γιατί χρησιμοποίησε ανελέητη βία ενάντια σε εβραίους αποτέλεσε διακριτικό γνώρισμα των παραστρατιωτικών της Κεντρικής Ευρώπης. Στην Ουγγαρία, όπου οι παραστρατιωτικές ωμότητες ενάντια στους εβραίους συνήθως διαπράττονταν με τη σιωπηρή συγκατάθεση των αρχών, η κατάσταση είχε φτάσει στα άκρα. Ο Pál Prónay για παράδειγμα

29. Για τη διαρκή παρουσία τέτοιων στον ουγγρικό στρατό και τη σημασία τους βλ. Lorman 2005: 76.

κρατούσε τα κομμένα αυτιά των εβραίων θυμάτων του για φυλαχτό (Bodo 2004: 134). Συζητώντας κατά τη διάρκεια ενός γεύματος, ο György Geszay, ένας από τους αξιωματικούς του Própay, έλεγε με περηφάνια ότι είχε εξαιρετική όρεξη εκείνο το βράδυ, καθώς είχε περάσει ένα ολόκληρο απόγευμα ψήνοντας κάποιον εβραίο ζωντανό μέσα σε μια ατμομηχανή.³⁰

Στην Αυστρία η κατάσταση δεν ήταν τόσο ακραία. Παρόλα αυτά η βίαιη ρητορεία που χρησιμοποιούσαν οι αυστριακοί παραστρατιωτικοί ασφαλώς και προοιωνιζόταν το απείρως πιο δραματικό κύμα αντισημιτικής βίας του τέλους της δεκαετίας του 1930 και εκείνης του 1940. Είτε ο μέλλων ανώτατος αρχηγός των SS και της Αστυνομίας στην κατεχόμενη Ολλανδία Hanns Albin Rauter εξέφραζε, ως ηγέτης των φοιτητών του Γκρατς, τον στόχο του να 'ξεφορτωθεί τους εβραίους όσο το δυνατόν συντομότερα' είτε ο Starhemberg επιτίθετο στους 'εβραίους που πλούτισαν από τον πόλεμο' αποκαλώντας τους παράσιτα, η ρητορεία του βίαιου αντισημιτισμού αποτελούσε μια παράδοση πάνω στην οποία θα στηρίζονταν τις επόμενες δεκαετίες οι ριζοσπάστες εθνικιστές.³¹

Το κοινό στοιχείο των πολυάριθμων θυμάτων της μετα-αυτοκρατορικής βίας στα πρώην οθωμανικά και αυστρουγγρικά εδάφη είναι πως υπήρξαν μειονότητες εντός των επιθετικά ανασφαλών εθνικών κρατών τα οποία αναδύθηκαν στο κενό που άφησαν οι αυτοκρατορίες που κατέρρευσαν. Η ενσωμάτωση και η γενίκευση της βίας ενάντια σε όσους γίνονταν αντιληπτοί ως 'ξένοι' υπήρξε αναμφίβολα μία από τις τραγικότερες κληρονομίες αυτής της μεταπολεμικής περιόδου, μια κληρονομιά που θα συνεχίσει να στοιχειώνει τις περιοχές αυτές κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20ού αιώνα.

30. 'Memoirs of Max Bauer's secretary', Bauer Papers, Bundesarchiv (Koblenz), NL 22/69, 33.

31. Rauter Papers, NIOD (Amsterdam), Doc I-1380 Pr 6-12-97, 46-47. Starhemberg, 'Meine Stellungnahme zur Judenfrage', Starhemberg Papers, ΟΟΛΑ.

Συμπεράσματα

Στη μετα-αυτοκρατορική Αυστρία, Ουγγαρία και Τουρκία αναδύθηκαν ευμεγέθεις παραστρατιωτικές οργανώσεις, που διαμορφώθηκαν από την τραυματική εμπειρία του πολέμου, της ήττας, του εδαφικού κατακερματισμού και της επανάστασης, 'εθνικής' ή σοσιαλιστικής. Μολονότι η βία που σημειώθηκε στα πρώην αυτοκρατορικά εδάφη είχε σημαντικές διαφορές, η λογική που βρισκόταν πίσω από αυτή ήταν η ίδια. Οι άνδρες αυτής τη πολεμικής γενιάς που δραστηριοποιήθηκαν στις βίαιες μεταπολεμικές οργανώσεις εμπνέονταν από ακραίο εθνικισμό και ήταν αποφασισμένοι να χρησιμοποιήσουν βία προκειμένου να καταστείλουν πραγματικούς ή υποτιθέμενους εσωτερικούς εχθρούς και να εκδικηθούν γι' αυτό που αντιλαμβάνονταν ως ταπείνωση εξαιτίας της στρατιωτικής ήττας.

Εάν οι πόλεμοι από το 1912 έως το 1918 έβαλαν τα θεμέλια για τη δημιουργία μιας τέτοιας βίαιης υποκοουλτούρας, η συμβολή της ήττας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τη ριζοσπαστικοποίηση και τη διεύρυνσή της. Ακόμη κι αν η βία στην πρώην Αυτοκρατορία των Αψβούργων δεν έφτασε στο ίδιο επίπεδο με εκείνο στη μεταπολεμική Τουρκία, τα αντίπαλα εθνοτικά και εθνικά προγράμματα και οι φαντασιακές εδαφικές επικράτειες στην Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη δημιούργησαν ένα τεράστιο δυναμικό κλιμάκωσης, προς μια τελική εκκαθάριση, που στην πραγματικότητα έλαβε χώρα μεταξύ του 1938 και του τέλους της αναγκαστικής μετακίνησης εκατομμυρίων εθνικά Γερμανών από την περιοχή.

Στην πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι Νεότουρκοι αξιωματούχοι αντιμετώπισαν τον πληθυσμό των μη τουρκικών περιοχών ως εγγενώς προδοτικό και αντιτουρκικό. Η αντιμετώπιση των πληθυσμών αυτών ως μονίμου 'κινδύνου ασφαλείας' δημιούργησε ένα κλίμα καχυποψίας που συνέβαλε τα μέγιστα στην κακομεταχείριση των ελλήνων, αρμενίων και κούρδων αμάχων και στη διάπραξη ωμοτήτων. Μετά την ήττα η ελληνική εισβολή και η συμμαχική κατοχή ενδυνάμωσαν την εντύπωση

ότι το έθνος βρισκόταν μπροστά σε μια υπαρξιακή απειλή και πως όλα τα μέσα για να αποσοβηθεί αυτή ήταν δικαιολογημένα. Στην πρώην Αυστροουγγρική Αυτοκρατορία παρόμοιες αντιλήψεις συνδέονταν με ένα χονδροειδές μείγμα αντιιμπολισμισμού, αντισημιτισμού και αντισλαβισμού, που συχνά κατέληγε σε ένα αμάλγαμα, την εικόνα του 'εβραιο-σλαβο-ιμπολισμικού'.

Σε αντίθεση με τον Μεγάλο Πόλεμο η βία στις μεθοριακές περιοχές της αυτοκρατορίας στόχευε κυρίως τους αμάχους και ιδιαίτερα εκείνους που γίνονταν αντιληπτοί ως 'ξένοι', που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο έπρεπε 'να βγουν από τη μέση' για να μπορέσει να γεννηθεί μια 'νέα κοινωνία'. Παρόλα αυτά, αν στα εδάφη και των δύο πρώην αυτοκρατοριών εμφανίστηκαν βίαιες υποκυκλοφορίες, ο βαθμός στον οποίο όσοι μετείχαν σε αυτές είχαν τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουν εκείνες τις φαντασιώσεις ήταν διαφορετικός. Αν στη μεταπολεμική Ουγγαρία και τις μεθοριακές περιοχές της Τουρκίας αυτές έγιναν πραγματικότητα σε μεγάλο βαθμό, οι αυστριακοί παραστρατιωτικοί στο εσωτερικό της χώρας είτε ήσαν αναγκασμένοι να 'περιοριστούν' σε μικρής κλίμακας συγκρούσεις στα αυστριακά σύνορα με γιουγκοσλαβικά στρατεύματα είτε έπρεπε να ενταχθούν στα γερμανικά Freikorps στο Μόναχο ή την Άνω Σιλεσία, όπου η βίαιη δράση ενάντια σε παρόμοιες εχθρικές ομάδες ήταν εφικτή.

Το κοινό στοιχείο στα εδάφη των δύο πρώην αυτοκρατοριών μετά το τέλος του Μεγάλου Πολέμου ήταν η ρητορεία (και οι πρακτικές) του βίαιου αποκλεισμού όλων όσοι θεωρούνταν εμπόδιο για μια μελλοντική εθνική αναγέννηση, που μόνο αυτή μπορούσε να δικαιώσει τις θυσίες του πολέμου. Αυτή η κληρονομιά της εθνικής αποκατάστασης μέσω του βίαιου αποκλεισμού και η λογική της εξαγνισμένης κοινότητας αποδείχθηκε μοιραία. Στην Κεντρική Ευρώπη η λογική αυτή κορυφώθηκε με το γιγαντιαίο κύμα αιματηρής εθνικής εκκαθάρισης της δεκαετίας του 1940, ενώ στην Τουρκία το ζήτημα της πολυεθνικότητας επιλύθηκε βιαιώς ήδη από το 1923. Η κληρονομιά αυτών των εξελίξεων όμως συνεχίζει να στοιχειώνει την πολιτική μέχρι τις μέρες μας. Δεν αντανακλάται μονάχα στην άρνηση της γενοκτονίας των Αρμενίων από το τουρκικό κράτος αλλά και στις

τεταμένες σχέσεις του με την κουρδική μειονότητα, η οποία πάντα απέρριπτε (και συνεχίζει να απορρίπτει) τις προβλέψεις της Συνθήκης της Λωζάννης που εμμέσως αναγνώριζε ως νόμιμο τον βίαιο επανασχεδιασμό των συνόρων από τους Νεότουρκους. Ακόμη και έναν αιώνα μετά τον Μεγάλο Πόλεμο οι συνέπειες της μεταπολεμικής περιόδου συνεχίζουν να σκιάζουν τις σχέσεις της Τουρκίας με τις μειονότητες και τα γειτονικά της κράτη.

Μετάφραση: Σπύρος Κακουριώτης

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Akçam, T. (1999). *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, Ankara: İmge.
- Akkaymak, E. (1994). 'Ali Kemal in Kimliği ve Siyasi Faaliyetleri' ανέκδοτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Akural, S.M. (1979). 'Ziya Gökalp: The Influence of his Thought on Kemalist Reforms', αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Indiana University.
- Angelow, J. (2010). 'Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Neue Fragestellungen und Erklärungen' στο A. Bauerkämper & E. Julien, επιμ., *Durchhalten! Krieg und Gesellschaft im Vergleich 1914-1918*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*. Istanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Arsan, N. (επιμ.) (1961). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, τόμ. 1, *T.B.M. Meclisinde ve C.H.P. Kurultaylarında, 1919-1938*. Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Aslan, K. (1991). *Milli Mücadelede Dörtüyl*. Hatay: Kültür Ofset.
- Atay, F.R. (1969). *Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Bütün Hayat Hikâyesi*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi.
- Aybars, E. (2006). *İstiklâl Mahkemeleri 1920-1923/1923-1927*. İzmir: Zeus Kitabevi
- Aydemir, Ş. (1972). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, τόμ. II (1908-1914). İstanbul: Remzi.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, DH.ŞFR 95/163, DH.ŞFR 96/195, DH.ŞFR 96/248, DH.ŞFR 95/256.
- Blasi, W. (1996). *Vom Fin de siècle bis zur Ära Kreisky. Erlebte österreichische Geschichte am Beispiel des Jaromir Diakow*. Wien: Peter Lang.
- Bloxham, D. (2009). *The Final Solution: A Genocide*. Oxford: Oxford University Press.
- Bodo, B. (2004). 'Paramilitary Violence in Hungary after the First World War', *East European Quarterly*, 38 (2): 129-72.
- Borsanyi, G. (1993). *The Life of a Communist Revolutionary: Béla Kun*. New York: Boulder.
- Botz, G. (1983). *Gewalt in der Politik: Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche, Unruhen in Österreich 1918 bis 1938*, β' εκδ. München: Fink.
- Botz, G. (1985). 'Handlungsspielräume der Sozialdemokratie während der "Österreichischen Revolution"', στο R. Altmüller κ.ά. (επιμ.), *Festschrift Mélanges Felix Kreissler*. Wien: Europaverlag.
- Boyer, J.W. (2003). 'Silent War and Bitter Peace: The Revolution of 1918 in Austria', *Austrian History Yearbook*, 34: 1-56.
- Chrisdoulaki, S. (2010). *Greek-Turkish Exchange of Population*. Norderstedt: Grin Verlag.
- Clark, B. (2006). *Twice a Stranger: The Mass Expulsions that Forged Modern Greece and Turkey*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cornwall, M. (2000). *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*. New York: Palgrave.
- Coşar, Ö.S. (1971). *Atatürk'ün Muhafızı Topal Osman (Osman Ağa)*. İstanbul: Harman Yayınları.
- Criss, N.B. (1999). *Istanbul Under Allied Occupation, 1918-1923*. Leiden: Brill.
- Çukurova, B. (1999). 'Büyük Taarruz Günlerinde Ali Kemal ve Siyasal Görüşleri', *Atatürk Yolu*, 6 (23): 357-70.
- Cumhuriyet* (1933). 6 και 9 Σεπτεμβρίου.
- Demirözü, D. (2007). *Savaştan Barışa Giden Yol: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*. İstanbul: İletişim.
- Dumont, P. (1984). 'The Origins of Kemalist Ideology', στο J.M. Landau (επιμ.), *Atatürk and the Modernization of Turkey*. Boulder, CO: Westview Press.

- Erdem, H. (1999). *Mustafa Suphi: Bir Yaşam Bir Ölüm*. Istanbul: Sel Yayıncılık.
- Ethem, Ç. (1998) *Anılarım*. Istanbul: Berfin Yayınları.
- Evans, R. (2007). 'The Successor States', στο R. Gerwarth (επιμ.), *Twisted Paths: Europe 1914-45*. Oxford: Oxford University Press.
- Falch, S. (1997). 'Zwischen Heimatwehr und Nationalsozialismus: Der 'Bund Oberland' in Tirol', *Geschichte und Region* 6: 51-86.
- Fotiadis, K. (2007). 'Der Völkermord an den Griechen des Pontos', στο T. Hofmann (επιμ.), *Verfolgung, Vertreibung und Vernichtung der Christen im Osmanischen Reich 1912-1922*. Berlin: Lit Verlag.
- Friedländer, S. (1997). *Nazi Germany and the Jews*, τόμ. 1, *The Years of Persecution, 1933-1939*. New York: Harper Perennial.
- Gauntlett, S. (2003). 'The Contribution of Asia Minor Refugees to Greek Popular Song, and its Reception', στο R. Hirschon (επιμ.), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. New York: Berghahn Books.
- Gehler, M. (1989). 'Studentischer Wehrverband im Grenzlandkampf: Exemplarische Studie zum "Sturmzug Tirol" in Oberschlesien 1921', *Oberschlesisches Jahrbuch* 5 : 33-63.
- Gehler, M. (1990). *Studenten und Politik: Der Kampf um die Vorherrschaft an der Universität Innsbruck 1918-1938*. Innsbruck: Haymon-Verlag.
- Georgelin, H. (2005). *La fin de Smyrne: Du cosmopolitisme aux nationalisms*. Paris: CNRS.
- Gingeras, R. (2009). *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire 1912-1923*. Oxford: Oxford University Press.
- Hanioğlu, M.Ş. (1997). 'Garbılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic', *Studia Islamica*, 86 (2): 133-158.
- İnan, A. (1991). *Düşünceleriyle Atatürk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jászi, O. (1924). *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*. London: P.S. King & Son.
- Karabekir, K. (1995). *İstiklâl Harbimiz*, τόμ. 4. Istanbul: Emre.
- Keegan, J. (1998). *The First World War*. New York: Vintage.

- Kelemen, B. (1923). *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez*. Szeged.
- Kerr, S.E. (1973). *The Lions of Marash: Personal Experiences with American Near East Relief, 1919-1922*. Albany: State University of New York Press.
- Kitromilides, P.M. (επιμ.) (2008). *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kozma, M. (1933). *Mackensens ungarische Husaren. Tagebuch eines Frontoffiziers 1914-1918*, επιμ. M. von Schüching. Berlin/Wien: Verlag für Kulturpolitik.
- Krauss, A. (1920). *Unser Deutschtum!*. Salzburg: Eitel.
- Krausz, J. (επιμ.) (1922). *Martyrium: ein jüdisches Jahrbuch*. Wien.
- Llewellyn-Smith, M. (1973). *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922*. New York: University of Michigan Press.
- Lorman, Th. (2005). 'The right-radical ideology in the Hungarian Army, 1921-23', *Central Europe*, 3 (1): 67-81.
- Lösch, V. (1986). 'Die Geschichte der Tiroler Heimatwehr von ihren Anfängen bis zum Korneuburger Eid (1920-1930)', *αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή*. Innsbruck: Universität Innsbruck.
- Milton, G. (2008). *Paradise Lost: Smyrna 1922: The Destruction of Islam's City of Tolerance*. London: Sceptre.
- Nadi, Y. (1978). *Kurtuluş Savaşı Anıları*. Istanbul: Çağdaş.
- Plaschka, R.G. κ.ά. (επιμ.) (1974). *Innere Front: Militärassistenten, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*, 2 τόμ. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Prónay, P. (1963). *A határban a halál kaszál: fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből*, επιμ. Á. Szabó, E. Pamlényi. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Rauchensteiner, M. (1993). *Der Tod des Doppeladlers: Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*. Graz: Styria-Verlag.
- Reulecke, J. (2001). 'Ich möchte einer werden so wie die...': *Männerbünde im 20. Jahrhundert*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Sakmyster, Th. (2006). 'Gyula Gömbös and the Hungarian Jews, 1918-1936', *Hungarian Studies Review*, 33 (1-2): 157-168.
- Schivelbusch, W. (2003). *The Culture of Defeat: On National Trauma, Mourning, and Recovery*. New York: Picador.
- Schober, R. (1988). 'Die paramilitärischen Verbände in Tirol 1918-1927', στο Th. Albrich κ.ά. (επιμ.), *Tirol und der Anschluß*:

- Voraussetzungen, Entwicklungen, Rahmenbedingungen 1918-1938.* Innsbruck: Haymon-Verlag.
- Schuster, F.M. (2004). *Zwischen allen Fronten: Osteuropäische Juden während des Ersten Weltkriegs (1914-1919).* Köln: Böhlau.
- Steinacher, H. (1927). *Oberschlesien.* Berlin: E. Runge.
- Süreyya, S. (1955). *Denizli Vak'ası ve Demirci Mehmet Efe.* Istanbul: Sel Yayınları.
- Szöllösy, O. (1923). 'The Criminals of the Dictatorship of the Proletariat', στο C. Tormay, *An Outlaw's Diary*, τόμ. 2. London: Philip Allan & Co.
- Tachjian, V. (2004). *La France en Cilicie et en Haute-Mesopotamie: aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak, 1919-1933.* Paris: Karthala.
- Tokes, R. (1967). *Béla Kun and the Hungarian Soviet Republic: the origins and role of the Communist Party of Hungary in the revolutions of 1918-1919.* New York/Stanford: F.A. Praeger.
- Toynbee, A.J. (1922). *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilisations.* Boston: Houghton Mifflin.
- Tunaya, T.Z. (1997a). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, том. 2, *Mütareke Dönemi.* Istanbul: İletişim.
- Tunaya, T.Z. (1997b). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, τόμ. 3. Istanbul: İletişim.
- Tunçay, M. (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar, 1908-1925.* Ankara: İletişim.
- Unan, N., (επιμ.) (1959). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, τόμ. 2, *1906-1938.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Wiltsegg, W. (1985). *Die Heimwehr: Eine unwiderstehliche Volksbewegung?* München: Oldenbourg.
- Yeghiayan, P. (1970). *Atanayi Hayots Patmutiun.* Antelias: Tparan Katoghikosutean Hayots Metsi Tann Kilikioy.
- Zeilepos, I. (2002). *Die Ethnisierung griechischer Identität, 1870-1912: Staat und private Akteure vor dem Hintergrund der 'Megali Idea'.* München: Oldenbourg.
- Zürcher, E.J. (1984). *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926.* Leiden: Brill.
- Zürcher, E.J. (1995). *Een Geschiedenis van het Moderne Turkije.* Nijmegen: SUN.

- Zürcher, E.J. (1998). 'The Ottoman Empire and the Armistice of Moudros', στο H. Cecil & P.H. Liddle (επιμ.), *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes, and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*. London: Leo Cooper.
- (1941-1942). *Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps*, τόμ. 7-8. Berlin: Mittler.

Αρχειακά τεκμήρια

- 'Memoirs of Max Bauer's secretary', Bauer Papers, Bundesarchiv, Koblenz, NL 22/69, 33.
- Krauss, A. 'Revolution 1918?'. Krauss papers, Kriegsarchiv Wien, 60, 5e, 1.
- Heydendorff, E. 'Kriegsschule 1912-1914'. Heydendorff papers, Österreichisches Staatsarchiv, Wien, B 844/74.
- Starhemberg, E.R. 'Aufzeichnungen des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg im Winter 1938/39 in Saint Gervais in Frankreich' και 'Meine Stellungnahme zur Judenfrage'. Starhemberg Papers, Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz.
- Diakow, J. Diakow. Papers, Österreichisches Staatsarchiv, B727.
- Rauter, H.A. Rauter Papers, NIOD, Amsterdam, Doc I-1380 Pr 6-12-97, 46-47.

ABSTRACT

Robert Gerwarth - Uğur Ümit Üngör

Imperial Revelation.

The collapse of the Ottoman and the Hapsburg Empires and the prevalence of violence in the successor states

This essay explores the interconnected issues of demobilization and brutalization in the collapsing Hapsburg and Ottoman empires in the period immediately after 1918. The two case studies have not yet received much comparative research, despite the intriguing differences and similarities between them. Although the Ottoman Empire expe-

rienced a far more intense period of violence directed against civilians before, during and after the Great War, much of the violence which occurred in formerly Hapsburg Central-Eastern Europe during and after the Second World War cannot be understood without consideration of the transformative, and often traumatic, events of late 1918. The extreme violence witnessed in East-Central Europe after 1939/41 is indeed intimately connected to the issues that were raised but not resolved by the re-drawing of borders in 1918/19 and the creation of successor states that were anything but ethnically homogenous. The violent expulsion and murder of Ottoman Christians in the period of the Great War was mirrored by the process of ethnic unweaving in Central-Eastern Europe during and after World War II. What they have in common is that the violent un-mixing can be traced back to the period of the Great War and its outcomes.